

A neológ sajtó a zsidóság társadalmi befogadásáért a 19. század utolsó harmadában¹

PREPUK ANIKÓ

A dualizmus évtizedeit a hazai zsidóság emlékezete „aranykorként” tartja számon. A pozitív jelentéstartalmú kifejezés kivételesnek mutatja a magyar zsidóság történetének kiegyezés utáni korszakát, hiszen időben jól elhatárolja azt a megelőzőt, illetve a holokausztba torkolló, következő történeti periódustól, emellett – ha kimondatlanul is – közép- és kelet-európai összehasonlításban is kiemeli a magyar zsidó történet e szakaszának egyediségét. Míg a „zsidó aranykor” fogalmát a 19. század vonatkozásában a súlyos traumákkal terhelt emlékezet teremtette,² a pozitív konnotációjú fogalmak az utóbbi évtizedek történeti diskurzusát is uralják, összefüggésben azzal, hogy a kutatások fogalmi kereteit a 19. században megfogalmazott liberális elvárások, illetve teljesülésük vizsgálata jelöli ki. Ennek köszönhetően a korszak értelmezése máig a feltételezett és óhajtott befogadás-beilleszkedés terében zajlik, amelynek értelmében a 19. századi hazai polgárosodás együtt

1 A tanulmány a Collegium Budapest és a Memorial Foundation for Jewish Culture támogatásával készült.

2 A fogalommal gyakran találkozunk a holokauszt áldozatait tisztelő emlékkötetekben, amelyek összefoglaló bibliográfiáját ld. Katzburg, Nathaniel: Zsidó hitközségek / Hitközségek történeti monográfiái. In: U : Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1999. 201–225. old. Az „aranykor” a dualizmus kori zsidó történetre vonatkozóan a történetírás által is használt kifejezéssé vált. Ld. Fejt Ferenc: Az asszimiláció aranykora. In: U : Magyarság, zsidóság, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2000 (= História Könyvtár Monográfiák 14), valamint Ránki Vera: A biztonság aranykora. In: U : Magyarok – Zsidók – Nacionalizmus. A befogadás és a kirekesztés politikája. Budapest, Új Mandátum, 1999.

járt a zsidóság jogi-társadalmi befogadásával, amit a zsidó népesség a gazdasági modernizációval, a magyarosodással és a nemzeti identitás elemeinek átvételével honorált. Ennek megfelelően szokás ezt az időszakot az asszimiláció és a kettős identitás korának, a magyarosodás, a zsidó modernizáció évtizedeinek tekinteni, amelynek során a zsidóság jelentős része teljesítette a reformkorban felajánlott „asszimilációs társadalmi szerződést”.³

A befogadás-beilleszkedés párhuzamát feltételez és alátámasztani kívánó értelmezések azonban több szempontból is egyoldalú és hiányos narratívát eredményeznek. A fenti elméleti kiindulópont ugyanis nagyban leszűkíti a lehetséges történeti diskurzus határait, amelynek következtében könnyen mellőzhetők a zsidó polgárosodás konfliktusai és ellentmondásai. Ebben az értelmezési

keretben csak marginális jelenségként, a befogadó korszak átmeneti anomáliájaként jeleníthet meg Tiszaeszlár és a többségi társadalom kirekesztő reakcióit tükröző antiszemita mozgalom,⁴ s ugyancsak leegyszerűsítve helyezhető el benne a hazai zsidóság belső történetét meghatározó neológ-ortodox ellentét. Ez utóbbi téma kapcsán a fenti diskurzus szűk tematizálása jól megmutatkozik abban, hogy a gyorsan magyarosodó és modernizálódó neológiával ellentétben a hazai zsidóság mintegy felére becsült ortodoxia máig nem kapott kellő figyelmet,⁵ illetve masszív fennmaradása legfeljebb anakronizmusként, az asszimiláció deficitjeként, semmint a liberális doktrína sok vonatkozásban teljesíthetetlen elvárásaira adott adekvát válaszként értelmezhető. E megközelítés az ortodoxia kevésbé differenciált szemléletét eredményezi, holott fragmentált

- 3 A szociológia által ihletett fogalmat Karády Viktor vezette be a kilencvenes években. U : Egyenlítően elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? In: Századvég, 1990. 2. sz. 5–36. old. Munkái sokoldalúan elemzik az ún. asszimilációs paradigma érvényesülését: U : Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Budapest, Cserépfalvi, 1997; U : Zsidóság és társadalmi egyenlítőenségek 1867–1945. Budapest, Replika Kör, 2000; U : Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon. Budapest, Új Mandátum, 2001.
- 4 Bizonyára nem véletlen az, hogy a politikátörténet-írás az utóbbi évtizedekben elhanyagolta a témát, s a hazai vérvádról és Istóczy mozgalmáról az 1980-as évek óta nem született újabb feldolgozás. (Kubinszky Judit: Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890. Budapest, Kossuth Kiadó, 1976; Fischer, Rolf: Entwicklungstufen des Antisemitismus in Ungarn 1876–1939. München, R. Oldenbourg Verlag, 1988.) Legújabbban a társadalomtörténet nézőpontjából

- közelít a témához Kövér György: Performanciák I. „Zsidó társadalom” Tiszaeszláron a nagy percel estéjén. In: Korall, 2004. szeptember. 5–42. old.; U : Performanciák II. „Nemesi társadalom Tiszaeszláron a jobbágyfelszabadítás után”. In: Korall, 2007. május. 110–150. old.
- 5 Ezen adósság törlesztéséhez járult hozzá Karády Viktor: Ecsetvonások a budapesti ortodoxiáról. In: U : Zsidóság és társadalmi egyenlítőenségek, i. M. 41–57. old., továbbá Katz, Jakov: Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekben Magyarországon és Németországban. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999; illetve Pietsch, Walter: Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999, valamint Silber, Michael K.: The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition. In: Wertheimer, Jack (ed.): The Uses of Tradition, Jewish Continuity in the Modern Era. New York and Jerusalem, The Jewish Theological Seminary of America, 1992. 23–84. old.

ismereteink alapján sem igazolható a hagyományh csoportok egyértelmű – a befogadó nemzettől eltérő – kulturális és nemzeti homogenitása. Jóllehet a zsidó ortodoxiáról kialakított képben nem nehéz felfedezni a konkurens neológ vallási irányzat által a múlt században megfogalmazott kliséket, a hazai történetírás eddig kevés figyelmet szentelt annak, hogy a jelenségre lefejtse azokat a negatív értékeléseket, amelyeket a neológia saját önmeghatározása kialakításakor, az ortodoxokkal való konfrontáció jegyében teremtett meg.

Azonban nemcsak a zsidó modernizáció narratívájába nem illeszkedik ortodoxiáról rendelkezünk töredékes és egyoldalú ismeretekkel, de hasonlóan elnagyolt képet a neológ zsidóságról, amely a fenti értelmezés keretben a magyarosodás, a beilleszkedés, a liberális elvárások teljesítése. A neológ zsidóság meghatározásának és vizsgálatának nehézségei éppen abból adódnak, hogy ezen vallási-kulturális irányzat követői valóban nagyobb hajlandóságot mutattak a befogadó politikai-társadalmi közeg feltételeinek teljesítésére, eközben azonban beleütköztek az önfeladás vagy önmegtartás, illetve az elfogadás vagy elutasítás dilemmáiba.

Az önfeladás-önmegtartás problémája azzal összefüggésben alakult ki, hogy a felvilágosodás és a liberális koncepció elvetette ugyan a zsidóság keresztény-teológiai meghatározását,⁶ s a természetjogi érvelés

megteremtette a középkori történelmi állapot felszámolásának és az egyenlő polgári jogok elnyerésének elméleti alapját. Azonban sem a liberalizmus elmélete, sem a polgárosodás gyakorlata nem fogadta el a tradícióra épülő közösségek fennmaradását, és súlyos feltételeket szabott, amelyek a népi közösség felszámolását, a vallás felekezetté redukálását, s a magánéletbe való visszahúzódást célozták.⁷ Mivel a zsidó vallás népvallás, a zsidó tradíció teljes rendszer, amelynek immanens irányultsága is biztosította továbbélését az előző századokban, a fenti feltételek következetes teljesítése a tradicionális zsidóság felszámolódását eredményezhette. Míg a hagyomány védelmében fellépő ortodoxia egyszerre teljesíthetetlennek ítélte és elutasította a liberális elvárásokat, a fenti dilemma azokat érintette, akik eltávolodtak a tradíció által szegregált közösségektől, s ezáltal nagyobb hajlandóságot mutattak az említett feltételek elfogadására. Ezek a csoportok a 19. században Európa szerte a zsidó vallás reformjának igényével léptek fel, s bár körükben a zsidóság szerepének laikus szempontok alapján történő újraértékelése is megindult, a hagyomány átalakítása során maguk is beleütköztek az önfeladás-önmegtartás vallási síkon jelentkező problémáiba. Mindez világosan megmutatkozik abban, hogy a reformok kezdeményezői a vallási újítások bevezetésekor azok határainak kijelölését is szükségesnek ítélték.⁸

6 Ruether, Rosemary R.: Az antiszemitizmus teológiai gyökerei. In: Kovács András (szerk.): A modern antiszemitizmus. Budapest, Új Mandátum, 1999. 96–116. old.

7 A felvilágosodás ellentmondásos viszonyát Voltaire nézetein keresztül elemzi Katz, Jakov: Az elítélte

a tömeggyilkosságig. Budapest, Osiris, 2001. 39–76. old.

8 Magyarországon először Lipót, a zsidók magyarosodását szorgalmazó rabbi nyilatkozott ekképp, visszautasítva Kossuth törekvését, aki a zsidóság teljes kulturális beolvadását látta

Az önfeladás-önmegtartás kérdésköre másfelől a többségi társadalommal való viszonyrendszerben, annak függvényében keletkezett, milyen mértékben volt elfogadó vagy elutasító a nem zsidó környezet. Mindez messzemenően összefüggött többek között a többségi társadalom polgárosodásának fokával, szekularizációjának elrehaladásával, a tradicionális-felekezeti határok fennmaradásával, s nem utolsósorban a zsidó népesség létszámával és pozicionális sajátosságaival. Azokban a társadalmakban, amelyek ugyan meghirdették, de a társadalmi élet gyakorlatában kevésbé valósították meg a zsidóság befogadását, a tradícióktól eltávolodó csoportok könnyen légiüres térben találhatták magukat, s önmeghatározásuk nemcsak a zsidó hagyománnyal, de a nem zsidó környezettel való kapcsolatban is problémássá vált.

Az említett kérdések a hazai neológ zsidóság szerepének értelmezésekor sem mellőzhetők, elemző vizsgálatukat azonban több tényező is gátolja. A történeti irodalom számos országos és helyi adalékkal szolgál az akkulturáció szociológiai módszerekkel leírható vonásairól, a nyelvi és kulturális magya-

rosodás, a névmagyarosítás, a vegyes házasságok vagy a kikeresztelkedés jelenségéről.⁹ Sokkal kevesebbet vagy alig tudunk azonban arról, miként élték meg a zsidó felekezet magyarosodó csoportjai e változást, milyen személyes, illetve csoportkonfliktusokat okozott a zsidó modernizációként jegyzett átalakulás. A felekezeti és etnikailag tagolt többségi társadalom szokásjoga, a korábban rögzült társadalmi reflexek, a polgárosodás korában is továbbélő keresztény elítéletek milyen mértékben gátolták vagy segítették az egyén kilépését a zsidó hagyományok által szabályozott közegekből, s mindez miként járult hozzá egy újfajta identitás kialakulásához.

Annak bemutatását, a tételes jog által teremtett egyenlőség vajon utat nyitott-e a társadalmi befogadáshoz, leginkább a megfelelő forráscsoport hiánya akadályozza. Az említett kérdések finomabb vizsgálata ugyanis nehezen képzelhető el a kor szereplőinek személyes megnyilatkozásai nélkül, a dualizmus kora azonban, néhány értékes naplótól és visszaemlékezéstől eltekintve, nem bízunk a kortársaknak vagy az utókornak szánt önreflexiókban.¹⁰ Ezért egyedülálló forrás-

kívánatosnak. Ld. Lipót: Nyílt levél a zsidó emancipáció ügyében. In: Pesti Hírlap, 1844. június 2. Ld. még Geiger, Abraham: Jewish Scholarship and Religious Reform. In: Mendes-Flohr, Paul – Reinharz, Jehuda (ed.): The Jew in the Modern World. A Documentary History. New York, Oxford University Press, 1995. 233–234. old.; Meyer, Michael A.: Response to Modernity. A History of the Reform Movement in Judaism. New York, Oxford, Oxford University Press, 1988. 89–99. old.

9 Ld. Karády Viktor idézett munkáit, valamint Csiki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, Osiris, 1999.; Marjanucz László: A szegedi zsidó családok a XIX. században. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1998.; Ö.

Kovács József: Zsidók a Duna-Tisza közén.

Társadalomtörténeti esettanulmányok. XVIII–XIX. század. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft, 1996.

10 Ennek okaival is foglalkozik Konrád Miklós: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón. In: Századok, 2005. 6. sz. 1335–1369. old.; Silber, Michael K.: Utószó. In: Munk, Meir Ábrahám: Életem története. Budapest-Jeruzsálem, Múlt és Jövő, 2002. 333–352. old. E kivételes források között megemlítendő két világhírű orientalista önéletrajzi munkája: Goldziher Ignác: Napló. Budapest, Magvet, 1984, valamint Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. Budapest, 1905. Egy forráscsoport hiánya azonban önmagában is szolgálhat információval. A korszak szereplőinek

anyagnak kínálkozik a felekezeti sajtó, amely ugyan nem pótolja az említett forrásokat, mégis mint a korabeli közélet szereplője, s az aktuális események krónikása és értékelője, rendkívül érzékenyen jelenítette meg az emancipáció utáni évtizedek problémáit.

Az *Egyenlőség* születése

A magyarországi izraelita sajtó története, néhány korai vállalkozástól eltekintve, az 1860-as, 1870-es években indult. A nyelviileg meglehetősen heterogén, főként német és jiddis nyelvű újságok mellett az 1880-as években születtek meg azok a magyar nyelvű felekezeti lapok, amelyek a következő évtizedekben meghatározó szerepet játszottak az izraelita közvélemény tájékoztatásában.¹¹ A hírlapok tükrözték a zsidóság vallási-intézményi megosztottságát: például az *Zsidó Híradó* az ortodoxia magyar nyelvű lapjaként a konzervatív zsidóság központi

szerve, az Ortodox Iroda támogatását élvezte, míg a kongresszusi vagy neológ zsidóság hetilapja, az *Egyenlőség* az ország legnagyobb neológ közösségéhez, a Pesti Izraelita Hitközséghez állt közel.

Az *Egyenlőség* megalapítását a tiszzaeszlári vérvád és a politikai antiszemitizmus megjelenése ösztönözte. A vérvád-história közepette, 1882 novemberében fiatalok egy csoportja olyan magyar nyelvű újság létrehozását határozta el, amely hatékonyan ellensúlyozhatja az antiszemita sajtót. A lap indulásának jellemző vonása, hogy alapító szerkesztője, Bogdányi Mór a *Függetlenség* című lap szerkesztőségéből lépett ki, miután annak többségi tulajdonosa az antiszemitákhoz csatlakozó Verhovay Gyula lett. Bogdányi Vészi Józseffel, Mezei Ernővel és Acsády Ignáccal közösen hívta életre a zsidó hetilapot.¹² Az eszlári per alatt lett a lap munkatársa Szabolcsi Miksa, aki 1886-tól 1915-ben bekövetkezett haláláig

hallgatását zsidóságukról egyaránt motiválhatta a beolvadás kényszere, az ún. kettős identitás megélésének lehetetlensége, vagy ennek ellentéte, a beilleszkedés problémamentes volta. Úgy véljük azonban, a zsidó identitást taglaló személyes beszámolók hiánya inkább a beolvadást honoráló társadalmi közeg elvárásait tükrözi.

11 Dr. Eisler Mátyás: Az *Egyenlőség* eldei. In: *Egyenlőség* (Jubileumi szám, 1886–1911), 1911. június 1. 96–101. old.; Dr. Groszmann Zsigmond: A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom

bibliográfiái összeállítása. Uo. 101–103. old.; Scheiber Sándor: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

12 Az *Egyenlőség* korabeli mércével mérve modern hetilapnak számított, alkalmazta mindazon formai újításokat, amelyek az 1870-es évektől a magyar újságírásban meghonosodtak. Az újság felvágva került az olvasók kezébe, a rovatrendszer értelmében a vezércikk mellett irodalmi és hirdetési rovat, rövid hírek és szerkesztői üzenetek is helyet

tulajdonosként is irányította m ködését.¹³ Az újság vezércikkei és írásai a hazai publicisztikában el szór cáfolták nyilvánosan és módszeresen az antiszemita érveket. A hetilap a per ideje alatt átalakult napilappá, Szabolcsi Miksa helyszíni tudósításai kimerít részletességgel számoltak be a nyíregyházi tárgyalás legapróbb mozzanatairól. Ebben a küzdelemben formálódott az a stílus, amelyet a hazai ellenzéki újságírásban meghonosodott határozott hangvétel, az ellenfelet nem kímél bátor, támadó hangnem jellemezett. A militáns stílus kialakulásához azonban bizonyára az is hozzájárult, hogy a fiatal generáció kapott megszólalási lehet séget. A lap munkatársainak többsége az els olyan nemzedékhez tartozott, amely már az emancipáció viszonyai között szocializálódott, ezért nem alázatosan elfogadandó adományként értékelte a polgári egyenl séget, hanem önértzetesen léptett fel az egyenl jogok védelmében. Emiatt többször szembekerült az óvatosabb id sebb nemzedékkel, amely f -ként a felekezet vezetésében és intézményeiben képviseltette magát.¹⁴ Bár a munkatársak

id közben cserél dtek, a lap fennállása alatt rendkívüli módon vonzotta és felkarolta a korszak fiatal íróit, költ it, jogász és közzgazdász értelmiségét, akik közül többen szerkeszt ségében kezdték pályafutásukat.¹⁵

Az újság születését l kezdve rendkívül érzékenyen reagált a kor zsidó polgárait és intézményeit érint eseményekre, következetesen figyelemmel kísérte a törvényhozás munkáját, s beszámolt zsidó vonatkozású tárgyalásairól. A külhoni zsidóság sorsa is foglalkoztatta, id r l id re értékelte a bécsi antiszemiták m ködését, tudósított az orosz zsidóüldözésekr l és a kor zsidó filantrópjai által az üldözöttek megsegítésére indított akciókról. A lap nemcsak krónikása, hanem alakítója is lett a kor történéseinek. Munkatársai indították el a recepcióért folytatott mozgalmat, szervezték a millenniumi ünneplést, és részt vettek több felekezeti intézmény – az Izraelita Közalap, az Országos Magyar Izraelita Kultúregyesület, az Országos Izraelita Patronage Egyesület vagy az Izraelita Szünidei Gyermektelep – létrehozásában. Az 1890-es évekre a lap sajátos intézménnyé fej-

kaptak benne.

13 Szabolcsi Miksa újságírói pályáját a Debreceni Ellen rnéel kezdte, majd a Pester Lloyd és a Neue Freie Presse tudósítója. A tiszeszlári per után egy rövid ideig a Pester Jüdische Zeitung cím héber bet s német napilapot szerkeszti. Vö: Ujvári Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Budapest, A Zsidó Lexikon Kiadása, 1929. 818, valamint Szabolcsi Lajos: Két emberölt . Az Egyenl ség évtizedei (1881–1931). Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993. 25–34. old. A példányszám az els évtizedben ingadozott. A tiszeszlári események kimerítették a lapot, Szabolcsi Miksa azonban 1886-ban újraindította a vállalkozást, s az 1890-es évek közepére a példányszám 2200-ra n tt.

In: Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monográfiája. II. kötet. Budapest, 1896; vö. Szabolcsi Lajos: i. m. 50. old.

14 A generációs ellentétek er teljesen megmutatkoztak az alább részletezend recepció mozgalom idején.

15 Többek között Kóbor Tamás, Kiss József, Gábor Andor, Ignotus, Patai József, Ágai Adolf, Mezei Ern , Vészi József. Ld. továbbá Komáromi Sándor részletes összeállítását azokról az írókról és neves személyiségekr l, akiket az Egyenl ség fedezett fel az irodalom, a publicisztika és a közelet számára. Komáromi Sándor: A megtett út. In: Egyenl ség (Jubileumi szám, 1886–1911), 1911. június 1. 22–25. old.

l dönt, s maga mögé utasította a kongresszusi zsidóság hivatalos vezető szerveit, az Országos Irodát és a Pesti Izraelita Hitközség elöljáróságát. Szabolcsi és munkatársai ugyanis remekül éltek a publicitás kínálatával lehetőségekkel, amelyek nagyobb mozgásteret biztosítottak, mint a hivatalos establishment rendelkezésére álló, kevés hatékonysággal működő centralizált intézmények.

Jóllehet az *Egyenlőség* az önvédelem érdekében született, igen hamar kibújt ebből a szerepből, s nem titkoltan a programadás igényével lépett fel. Tevékenysége az 1880-as, 1890-es években meglehetősen homogén ideológia jegyében zajlott, amely legfőképpen az emancipáció védelmezésében, a vallási és a nemzeti identitás összeegyeztetésére irányuló törekvésben, a magyarosodás ösztönzésében, ugyanakkor a vallási hagyomány, a felekezeti kötések és fenntartásának hangsúlyozásában nyilvánult meg.¹⁶ A vallási hagyomány ápolása különösen fontosnak bizonyult akkor, amikor a „gettóbeliek fanatizmusával szemben állott a gettón kívüliek kérlelhetetlen ridegsége minden zsidó dologgal szemben”.¹⁷ E szembeállítás Patai Józsefől származik, aki a negyedszázados jubileum alkalmából az *Egyenlőség* működésének jelentőségét e két közeg szélsőségeinek áthidalásában látta. Vallási értelemben az újság a konzervatív vallásosságot képviselte, s elutasította egyfelől a radikális vallásreformot, másfelől az

ortodoxia ragaszkodását a gettó elzártságához.¹⁸ Mindezt határozott világnézet jegyében, a hazai szabadelvesség, a liberális értékek érvényesülése, a vallásszabadság és az egyenlőségek megvalósulásának reményében tette. A nyelvi és kulturális magyarosodás és a vallási hagyomány összeegyeztetésére irányuló törekvések révén a lap az integráció programját próbálta érvényre juttatni, ami azonban nehezen illeszkedett a hazai nacionalizmus homogenizáló közegébe. Joggal feltételezhetjük, hogy a vehemens-militáns hangvétel – a hazai ellenzéki újságírás hagyományai és e fiatal nemzedék tettei mellett – annak is következménye, hogy képviselői a beolvadást ösztönző befogadó közeg elvárásai ellenében fogalmazták meg nézeteiket.

Az alábbiakban annak bemutatására vállalkozunk, miként értékelte a neológ zsidóság meghatározó csoportja a társadalmi befogadás jelenségét az 1880-as, 1890-es években, s hogyan értelmezte önmaga és felekezete helyét a korabeli magyar politikai-társadalmi viszonyok között. A vizsgált időszak jól tagolható: míg az 1880-as évek az antiszemitizmus jelentkezésében befelé fordulást eredményeztek, a következő évtizedet a felekezet érdekeiért való aktív fellépés jellemezte. Az *Egyenlőség* saját optikáján keresztül, határozott ideológia alapján láttatta az átalakulást. Segítségével annak mozzanatait kívánjuk megragadni,

16 Kevésbé jellemezhető homogén ideológiával a lap a századfordulón, amikor a korszak válságjelenségei, az asszimiláció eredményeinek megkérdőjelezése újabb válaszokat igényeltek. Erre vonatkozóan ld. Konrád Miklós idézett tanulmányát.

17 Dr. Patai József: A Gyöngyszemekről és egyébekről I. In: *Egyenlőség* (Jubileumi szám, 1886–1911), 1911.

június 1. 28. old.

18 A tradíció ápolásának jegyében indult Szabolcsi Miksa sorozata, a „Gyöngyszemek a Talmudból és a Midrásból”, amely magyar nyelven adta közre a szent szövegek részleteit. Szabolcsi Miksa: *Gyöngyszemek a Talmudból és a Midrásból*. Budapest, 1938.

hogyan lábalt ki a neológ zsidóság fiatal nemzedéke az 1880-as évek depresszív állapotából, s jutott el az 1890-es évekre egy pozitívabb önmeghatározásig.

A társadalmi befogadás első mérlege

Annak taglalása, miként valósítható meg a zsidóság társadalmi vagy – a 19. századi szóhasználat szerint – „szociális” emancipációja, a törvényelvetti egyenlőséggel kapcsolatos viták során kezdődött. Az emancipációról szóló diskurzust a reformkori, majd az 1867-es kiegyezést elkészítő politikai elit saját szempontjai szerint folytatta le, ezért a tárgyalások során mindenekelőtt a beilleszkedéssel szembeni feltételek megfogalmazására, az egyenlőség jogokért cserében elvárható magatartás meghatározására került sor. A zsidó emancipáció programját az elvi-liberális megfontolásokon túl a hazai polgárosodás gyakorlati szükségletei születték: a hazai elitet a zsidóság lehetséges részvétele, anyagi és szellemi támogatásának bekapcsolása az ország modernizálásába, valamint a Magyarország létszámának növelésére irányuló törekvései tették érdekeltté az emancipáció és az asszimiláció ösztönzésében.¹⁹ Ennek

megfelelően a magyar politika vezető csoportjai a zsidók elé egy megfélemlítő széles skálán mozgó feltételrendszert állítottak, amelynek közismert főbb elemei a nyelvi, kulturális magyarosodás, a nemzeti lojalitás kialakítása, valamint az ezt segítő vallásreform, a zsidó vallástörvények, a hagyományeinek felülvizsgálata.²⁰

Jóllehet a 19. század első kétharmada folyamán kínált példát a keresztény többséget elterelő vallású és kultúrájú zsidó csoportok elutasítására – gondoljunk a városi polgárság 1848-ra pogromokba torkolló, ellenséges magatartására, vagy a megyei nemesség bizonyos rétegeinek permanens tiltakozására az emancipáció és a bevándorlás ellen –,²¹ a politika területén zajló viták természetükénél fogva nem fordítottak kellő figyelmet arra, vajon a felekezeti, kulturális és etnikai értelemben tagolt többségi társadalom jelen állapotában alkalmas-e egy kisebbség befogadására. Ha a kérdés egyáltalán szóba került, a liberális doktrína alapkövetelményeit szem előtt tartó emancipációs program kimondatlanul is egyfajta társadalmi automatizmus érvényesülésében bízott, amely szerint a fenti elvárások teljesítése maga után vonja a zsidó csoportok társadalmi értelemben vett befogadását, azaz a befogadás a beilleszkedési hajlandóság függvényében fog

19 Kecskeméti Károly: A liberalizmus és a zsidók emancipációja. In: Történelmi Szemle, 1982. 2. sz. 185–210. old.; Gerendás András: Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. In: Uj Magyar polgárosodás. Budapest, Atlantisz, 1993. 295–317. old.; Preuk Anikó: A zsidó emancipáció a reformkorban. In: L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza (szerk.): Történelmi Tanulmányok III. Debrecen, KLTE, 1994. 15–33. old.

20 Ezt az álláspontot Kossuth összegezte 1844-ben, amikor a szociális emancipáció összetett jelenségét

csak a beilleszkedésközpontú szemlével a kulturális beolvadás és a vallásreform követelményét fogalmazta meg. Kossuth Lajos: Válasz Fábán Gábornak. In: Pesti Hírlap, 1844. május. 300. old.

21 A városok reformkori és a forradalom alatti magatartására ld. Az 1843–44-es országgyűlés Karok és Rendek Naplója. II–V. kötet. Pest, 1844; valamint Bernstein Béla: Az 1848–49-iki szabadságharc és a zsidók. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1988.

megvalósulni. Ennek reménye azonban feleslegessé tette a befogadó közeggel szembeni feltételek megfogalmazását, s rövidre zárta azokat a felvetéseket, amelyek arra kérdeztek rá, mit kell tenni a többségi társadalomnak annak érdekében, hogy a tételes jog biztosította polgári egyenlőség a társadalmi élet mindennapjaiban is realizálódhasson.²²

Míg a hazai politikai elit – bizonyára a konszenzus kedvéért is – könnyen eltekintetett a fentiek érdemi tárgyalásától, maguk az érintettek nem cselekedhettek így. Hiszen számukra nem kevesebb szó volt, mint arról, hogy az egyenlőség jogok birtokában felszámolható-e a korábbi megteremtett állapot jogi és társadalmi normákban rögzült elemei – például a keresztény elítéléseknek a szokásjogra gyakorolt hatása –, vagy azok konzerválódnak, illetve újratermelődnek-e a törvényellenl egyenlőség viszonyai között.²³ A fenti kérdésekkel való szembenézést ellen ször az 1870-es évek második felét leter söd antiszemitizmus és a tiszaezslári események kényszerítették ki. A középkori vérvádat felelevenít antiszemiták ugyanis a társadalmi-gazdasági beilleszkedés terén elért vélt vagy valós sikereket próbálták a hazai zsidóság ellen fordítani, s a „zsidó túlsúly” és „térfoglalás” fogalmaival operálva az emancipáció visszavonásától a hazai zsidóság fi-

zikai értelemben vett eltávolításáig terjed megoldásokat fogalmaztak meg.²⁴ A támogatások az *Egyenlőség* köré csoportosult fiatal értelmiség tagjait nem csak a vérvád cáfolatára s keletkezése körülményeinek feltárására ösztönözték, de ellen ször készítettek annak vizsgálatára, milyen mértékben teljesültek az emancipációhoz fözött remények, s az elnyert egyenlőség polgári jogok és kötelességek megfelel ellen érvényesíthet ellen-e a mindennapok gyakorlatában.

A mérlegkészítést az antiszemita értékelések tematizálták, amelyek közül a zsidóság állítólagos „hatalmi túlsúlyának” vizsgálatára vállalkozott Neumann Ármin.²⁵ Írása az antiszemiták számolgotásainak tükörképét nyújtva adatokkal próbálta cáfolni az állítást, miszerint a zsidók az állami pozíciókban magukhoz ragadták a hatalmat, s egyes hatalmi posztokon kirívó túlsúlyt szereztek. Neumann úgy vélte, hálával tartoznak az antiszemitáknak a kérdés megfogalmazásáért, hiszen nélkülük nem derült volna fény arra, hogy „a zsidók minden oly téren melet tettek, melyen eredménnyel csak az állami és közhatósági adminisztráció gyámoltásával lehet haladni”.²⁶ Jóllehet a zsidóság 4,5 százalékát alkotja az ország lakosságának, mégsem rendelkezik képvisellel a felső házban, a képvisel házban mindössze 5 zsidó képvisel je van, holott a fenti arány értelmében

22 A korszakban kivételesnek tekinthet Eötvös József álláspontja, aki nemcsak a zsidók, de a befogadó közeg átalakulásának szükségességét is hangsúlyozta. Br. Eötvös József: A zsidók polgárosításáról. In: Uo: Beszédék. Budapest, 1905. I. kötet: 16–22. old.; Uo: A zsidók emancipációja. In: Budapesti Szemle, 1840. 2. sz. 110–156. old.

23 A zsidóság középkori, történelmi jogállását, társadalmi-gazdasági szegregációját elemzi Katz,

Jakov: Hagyomány és válság. Budapest, Múlt és Jöv. Kiadó 2005.

24 Istóczy György: Országgyűlési beszédei, indítványai és törvényjavaslatai. Budapest, A szerző kiadása 1904.

25 Ifj. Neumann Ármin: Zsidó preponderancia. In: *Egyenlőség*, 1883. január 14. 2–4. old.

26 Ifj. Neumann Ármin: Zsidó preponderancia. In: *Egyenlőség*, 1883. január 14. 3. old.

18-nak kellene lennie. A minisztériumokban számokban ki sem fejezhet csekély létszámokban dolgoznak zsidók, hasonló állapotok jellemzik a közigazgatást, hiszen az országban nincs zsidó főispán, főjegyző, főügyész, alispán, szolgabíró és polgármester. Az írás ennél is rosszabb arányokat mutatott ki a fővárosban, ahol a lakosság 19,6 százaléka volt izraelita, ennek ellenére a városi tanácsnak nem volt zsidó tagja. De nem talált zsidó tudóst a Budapesti és a Kolozsvári Egyetem „rendes tanárai” között sem.²⁷ A szerző úgy vélte, a tények alapján nem hogy „zsidó túlsúlyról” nem beszélhetünk, de a zsidóság még azon állást sem foglalja el, amely a számarányok alapján megilletné. Túlzott szerepvállalás csak a zsidók tudásszomjában, a művelés és a magyar nyelv elsajátítása terén elért eredményekben fedezhet fel. Az írás végkövetkeztetése szerint a jogok és a kötelességek aránytalanuk oszlanak meg a zsidók hátrányára, s „az egyenlőség legfeljebb csak a közterhek viselésében mutatkozik, de semmiképpen sem a jogok élvezetében”.²⁸

Neumann írását Szabolcsi Miksa tárcája egészítette ki, amely a hazai viszonyokkal az

emancipáció megvalósulásának európai gyakorlatát állította szembe.²⁹ A cikksorozat körképet nyújtott arról, milyen elrelépést tettek Európa és a világ államai az egyenlő jogok érvényesítése terén, s a polgári jogok közül a szabad foglalkozásválasztás lehetőségét vizsgálta. Foglalkozott Anglia, Belgium, Hollandia, Skandinávia, Svájc és Olaszország zsidóságával, s különös részletességgel írt az osztrák és a német állapotokról. Ausztriában a minisztériumokban, a diplomáciai karban és a hadseregben ítélte kedvezőbbnek a zsidók hivatalviselését. Hasonlóan értékelte az egyetemeken kinevezési gyakorlatát: a bécsi egyetem fél tucat izraelita vallású rendes tanárt alkalmazott, de Prága, Graz és Innsbruck egyeteme is nevezett ki izraelita tudósokat.³⁰ Míg Magyarországon egyetemi rendes tanári kinevezést egy zsidó tudós csak kitérés után nyerhetett, Ausztriában „kevésbé nézték a tudós keresztlevelét, ha igazán tudós”.³¹ Németországban a bírói és a városi, községi közpályákon a zsidók elmenetelét az osztrák állapotokhoz képest is eredményesebbnek

27 Vö. Szabolcsi Miksa: Egyenjogúsításunk nálunk és máshol. 2. rész In: Egyenlőség, 1883. február 11. 2–6. old.; Szabolcsi szerint a Kolozsvári Egyetem két zsidó vallású rendes egyetemi tanárt, a Budapesti M. egyetem egy rendes egyetemi tanárt alkalmazott.

28 Ifj. Neumann Ármin: Zsidó preponderancia. In: Egyenlőség, 1883. január 14. 3. old.

29 Szabolcsi Miksa: Egyenjogúsítás nálunk és máshol. 1–28. rész. In: Egyenlőség, 1883. február 4. – október 7.

30 Szabolcsi Miksa: Egyenjogúsítás nálunk és máshol. 1–4. rész. In: Egyenlőség, 1883. február 4. 2–5. old., február 11. 2–6., február 18. 2–6. old., február

25. 5–8. old.

31 Példaként említette Vámbéry Ármin orientalistát, Korányi Frigyeszt és Arányi Lajos orvosokat. Szabolcsi Miksa: Egyenjogúsítás nálunk és máshol. 2. rész. In: Egyenlőség, 1883. február 11. 5. old. Vö. Szabolcsi Lajos: i. m. 41. old. Szabolcsi Lajos Goldziher Ignác orientalista pályáját idézi, aki a korszakban minden bizonnyal azért nem nyerhetett a budapesti egyetemen nyilvános rendes tanári kinevezést, mert nem tért át. Goldziher 1872-ben nevezték ki magántanárrá, 1895-ben kapott címzetes nyilvános rendes tanári kinevezést, jogok nélkül. Ld. Zsidó lexikon, 319–320. old.; Goldziher Ignác: i. m. 222–223. old.

találta.³² Ugyancsak kedvezőnek ítélte a tudóstarsadalom érvényesülési lehetőségeit.³³

Szabolcsi impozáns adathalmazzal lepte meg olvasóit, s az összehasonlítás során negatív mérleget állított fel a hazai állapotokról. Megítélése szerint a magyar viszonyok elmaradottsága a nyugatabbra fekvő államokkal szemben legfelképpen a zsidók vallási „egyenjogúsításának” elmaradásában, s a vegyes házasság tilalmában nyilvánul meg, ami egyben a „társadalmi egybeolvadás” legfőbb akadályai: „Nem nevetséges-e azt állítani, hogy a magyar állam a zsidósággal szemben minden kötelezettségét leróta, mikor a legprimitívebb kötelezettséggel, az egymás között való szabad házasodhatóság megengedésével még mindig és mindig hátraleébkban van.”³⁴ A szerző az egyenlőség fennmaradását elsősorban a többségi társadalomban a vallási-felekezeti értékrend fennmaradásának rovására írta: „a lánczolat egyszer : hol nincs felekezet nélküli humanizmus, ott nincs szinte szabadelvesség, s ahol nincs szinte szabadelvesség, ott lehet a zsidóemancipáció papíroson, de a valóságban soha”.³⁵ Szabolcsi önkritikusan, saját nemzedékét is bírálta a befogadás iránt táplált túlzott várakozásokért, „botor zsidó

idealistáknak” nevezve magát és kortársait: „Vallásfelekezetek és fajok különállásának merev falai! Nem ringattuk-e magunkat szeretett hazánkban sokáig azon hitben, hogy e falak mindinkább düledeznek már s hogy holnap meg fogjuk ülhetni mindnyájan itt – keresztények és zsidók, magyarok, németek, szlávok s románok, kik Magyarország népességét képezik – e régi falak összeomlásának nagy, dicső napját.”³⁶

A társadalmi egyenlőség teljesülésének pszichés tényezői, a kölcsönösség és a bizalom érvényesülésének lehetőségeit vizsgálta írásaiban Horváth Iván.³⁷ A szerző kiindulópontja szerint egy társadalom megújulási képessége attól függ, képes-e újabb csoportokat, etnikumokat magába olvasztani. Angliát tekintette mintának, ahol a társadalmi élet gyorsan újul meg, anélkül, hogy elveszítené sajátos arculatát: az angol arisztokrácia megőrizte a Magna Charta óta fennálló családi családokat, de sorába újabb és újabb családok emelkednek fel, anélkül, hogy elutasításban lenne részük. A kontinens államait azonban kevésbé jellemezi az átalakulás képessége: Franciaország ugyan véres eszközökkel megteremtette az új középosztályt, a német társadalmat azonban a „nivellírozás” helyett a középkori kiváltságok és elítélete-

32 A cikk hosszasan sorolja az azon városok és helységek neveit, ahol izraelita polgármestereket, alpolgármestereket, városi képviselőtestületi elnököket vagy alelnököket alkalmaztak. Szabolcsi Lajos: Egyenjogúsítás nálunk és máshol. 5–7. rész. In: Egyenlőség, 1883. március 4. 7–9. old., március 11. 5–7. old., március 18. 5–7. old.

33 Szabolcsi hamisan ítélte azt a képet, amely Németországot az antiszemitizmus fészkéjeként ábrázolja, hiszen ott az egyéni és a vallási egyenjogúság „évtizedek óta termi áldásos gyümölcsét”. Szabolcsi Miksa: Egyenjogúsítás

nálunk és máshol. 5. rész. In: Egyenlőség, 1883. március 4. 7–9. old.

34 Szabolcsi Lajos: Egyenjogúsítás nálunk és máshol. 4. rész. In: Egyenlőség, 1883. február 25. 7. old.

35 Szabolcsi Lajos: Egyenjogúsítás nálunk és máshol. 5. rész. In: Egyenlőség, 1883. március 4. 9. old.

36 Uo. 8. old.

37 Dr. Horváth Iván: A zsidók s a magyar társadalom. In: Egyenlőség, 1883. február 18. 2–4. old.; Uo.: A szükséges harmadik rend. In: Egyenlőség, 1883. március 11. 2–3. old.

ken alapuló elkülönülés jellemzi. A szerző a hazai állapotokat a németországihoz vélte hasonlónak, de arra is rámutatott, míg a német társadalomnak nem származik hátránya abból, ha akadályozza a kisebbségek érvényesülését, a magyarságnak a sokféle gravitáló nemzetiségekkel szemben nagy szüksége lenne egyes kisebbségek támogatására. Jóllehet a magyarság a korábbi századokban sajátos beolvadást érvel rendelkezett, s az 1848-as és az 1867-es törvények minden polgárnak teljes egyenjogúságot biztosítottak, a tényleges jog nem nyitotta meg a társadalmi élet sorompóit. Az írás különbségeket vélt felfedezni az 1870-es és az 1880-as évek társadalmi légköre között: az 1870-es években a zsidók befogadása a társadalmi intézmények működésében, a zsidók és keresztények által felállított egyesületek és társaságok tevékenységében, a zsidóknak a kaszinók tagjai közé való felvételében vagy a közös szórakozásban nyilvánult meg. Ez a folyamat azonban az 1880-as években megtorpant, s a kölcsönös bizalom helyébe a régi reflexeken alapuló bizalmatlanság lépett. A „magyar társadalom újabb irányzata” nem akarja befogadni azokat, akik beolvadásuk révén nagyban erősíthetnék a magyarság pozícióit. Horváth szerint a zsidóság mindezek mellett a hiányzó „harmadik rend” kialakulásához járulhatna hozzá, hiszen a hazai társadalmi állapotokat mi sem jellemzi jobban, mint a politikai befolyással bíró iparos és kereskedő polgárság hiánya. A magyar

társadalom feudális kiváltságokhoz kötött értékrendjének konzerválódását jól mutatja az a tény, hogy e mesterségek még ma is lenézett foglalkozások. Az írás végkövetkeztése szerint a zsidóság társadalmi befogadása csak a társadalmi egyenlőség talaján valósulhat meg. Ennek záloga azonban a kölcsönös bizalom, amelynek kialakulásához leginkább a közös iskola és a polgári házasság intézménye nyújthat segítséget.

Kortársainál árnyaltabban, a zsidó és a nem zsidó társadalom párhuzamos vizsgálatán keresztül közelített a témához Acsády Ignác.³⁸ A szerző a zsidóságot egészéről értekezett, nem téve különbséget a neológ és az ortodox csoportok között, összefüggésben azzal, hogy Tiszaeszlár tapasztalata szerint a zsidóság különböző irányzatai a többségi társadalom szemében ugyanabban a sorban osztoznak.³⁹ Az írás – a korabeli liberális elvárásoknak megfelelően – következetesen a „zsidó magyarok” szóösszetételt alkalmazta, a „zsidó” kifejezést csupán jelzőként szerepeltetve. Arra reflektálva, hogy az antiszemita a „magyarságtól idegen elemként” definiálták a hazai zsidóságot, a magyarság fogalmának történeti összetevőire koncentrált: a magyarság évezredek történetében a folyamatos változás és átalakulás képességét emelte ki, amelynek során „a legkülönbözőbb népfajokból, felekezeteiből, barbár és civilizált törzsekből újonczta magát a magyar”. Az antiszemita által alkalmazott fajdefinícióval a kultúr-nemzet fogalmát állította

38 Acsády Ignác: Zsidó és nem-zsidó magyarok az emancipáció után. Budapest, Weiszmann Testvérek, 1883. Az írás minden faja röpirat, amely azonban elemző részletességgel foglalja össze a zsidóságot érintő kérdéseket.

39 „Hasztalan próbálnák a neológok az orthodoxokat,

akár ezek amazokat prédául dobni a felbujtogatott népszennvedélynek. A kísérlet éppen oly méltatlan, mint céltalan maradna. Hisz éppen a szemérmes antiszemitizmus, mely az újröngést bizonyos rendszerbe szereti foglalni, az orthodoxot zsidjára ugyan, de azért a neológot gondolja.” Uo. 2. old.

szembe: ha magyar az, aki nyelvre, nemzeti-
ségre, nemzeti érzésre nézve annak vallja ma-
gát, a nemzethez tartozást nem lehet egyes
hitvallások és etnikumok kizárólagos kivált-
ságának nyilvánítani. A zsidóságnak ezért
éppúgy joga és kötelessége a magyarosodás,
mint a bevándorolt örményeknek, görögök-
nek, katolikusoknak vagy reformátusoknak.
Mindezt történeti érvekkel, az ezeréves közös
múlt tényeivel támasztotta alá, értelmetlen-
nek ítélve a „jöttment” kifejezés alkalmazását
egy olyan népcsoport esetében, amely bizo-
nyíthatóan a korai időkben lélt az országban.⁴⁰

Acsády az emancipációt az elnyert jogok
és a kötelességek összefüggésében szemlélte.
A jogosítványok közül az egyéni politikai jo-
gokat, a szabad vallásgyakorlat, a szabad le-
telepedés, a pályaválasztás, az ingó- és ingat-
lan vagyonszerzés lehetését, a
kötelességek közül „az államhoz és a nemzet-
hez való ragaszkodást”, a közteherviselést, a
tan- és védkötelezettséget emelte ki. E jogok
és kötelességek gyakorlati érvényesüléséhez
mindkét közeg felelősségét és átalakulásának
szükségességét hangsúlyozta. Úgy vélte, a
zsidók valódi hibái nem azok, amelyeket az
antiszemita rónak fel, hanem azok, ame-
lyeket a korábbi üldözés és elnyomás alakít-
tott ki. Nem a fajban vagy a vallásban, hanem

a *gettóban* gyökereznek azok a hiányosságok,
amelyek „a társadalmi és az üzleti
érintkezésben, a szokásokban, a modorban és
a külső ségekben nyilatkoznak meg”,⁴¹ s nem
az állampolgári kötelezettségek teljesítése-
kor. A zsidóban még gyakran érezhet a fel-
szabadult rabszolga, a *parvenu*, amiért kör-
nyezete joggal vádolja tolokodással és
hálátlansággal. Acsády azonban bízott abban,
hogy a szabadság és a mellette nagyobb
önmérsékletet és tapintatot alakít ki bennük
jogaik gyakorlásakor, a politikai
egyenjogúsítás mégis csak akkor járhat
együtt az óhajtott „társadalmi összeolvadás-
sal”, ha a többségi társadalom is elfogadja
azt. A szerző a problémák gyökerét abban lát-
ta, hogy jóllehet az állam emancipálta a zsi-
dókat, s „meg is követelt tőlük, hogy a szabad
ember komoly önérzete felébredjen
lelkükben”,⁴² a társadalom nincs tisztában a
jogi egyenlőség következményével, s az
együttélés korábbi mintái alapján elvárja,
hogy a zsidó „a régi rabszolga maradjon, egy-
kori urai önkényének tárgya”.⁴³

Az írás másfelől a polgári középosztályok
és a „vármegyei nemesség” között kialakult
újabb konfliktus hatásaként értékelte az el-
tételek továbbélését. A „vármegyei világ”
legfőbb problémájának azt tekintette, hogy a

40 Acsády a zsidóság ezeréves jelenlétéről ír, s a
honfoglalásig vezető vissza a zsidóság hazai
történetét. A zsidó–magyar közös honalapítás
gondolatát az ún. kazár-elmélet foglalta össze,
amelyet Kohn Sámuel történész-rabbi fejtett ki a
magyar zsidóság történetét 1526-ig tagláló
munkájában. Az elmélet több vonatkozásban a
korszak romantikus eredetmitoszaihoz hasonló.
Mivel primer források nem igazolják, hogy a
honfoglaló magyarokhoz csatlakozó kazár törzsek
zsidó vallásúak lettek volna, a történetírás a
századfordulóra a legendák közé utasította az

elképzelést. Kohn Sámuel: A zsidók története
Magyarországon. A legrégebbi idők óta a mohácsi
vészig. Budapest, 1884. 12–46. old. Az elmélet
repciójához ld. Prepuk Anikó: A zsidóság a
Millenniumon. In: Századvég, Új Folyam 17, 2000.
nyár. 92–93. old.

41 Acsády Ignác: Zsidó és nem-zsidó magyarok, i. m.
34–35. old.

42 Uo. 35. old.

43 Uo. 36. old.

nemesi középosztály kiváltságai megszűnésével egykori szellemi és anyagi fölényét is kezdi elveszteni, s a munkakedvben és az eszményekben megnyilvánuló korábbi produktivitás helyett sei érdeme alapján tart igényt a polgári tiszteletre. Tiszaeszlár tapasztalata szerint a nemesi és a polgári középosztály ellentéteiben két mentalitás küzdelme nyilvánult meg: a „dologtalanok” gyölködése a társadalom becsületesen dolgozó csoportjai iránt, s „az irigy léhaság bosszankodása a szorgalmas munka sikerei fölött”. Ezért a zsidóság csak a társadalom dolgozó osztályai-ban, legfőképpen a parasztságban lelhet szövetségest, amely szintén nemrég szabadult az évszázados terhek alól, ugyanakkor „gondolkodásmódja józan és becsületes, tőle távol áll az irigység és a fanatizmus”⁴⁴, s a mindennapokban érintkezik és együtt él a zsidókkal. A szerző szerint e társadalmi szövetség záloga az lehet, ha a zsidók parasztegyletek, hitel- és biztosítóintézetek alapításával segítik a parasztság anyagi boldogulását.⁴⁵

Acsády a jövőbeli teendőket meghatározásakor is egyenlő mércével mért. A szabadságot ki kell érdemelni, ezért a zsidóságnak továbbra is hozzá kell járulnia a nemzet szellemi és anyagi gazdagodásához. De feladatai vannak a többségi társadalomnak is, amely nem róhat a zsidóságra speciális kötelezettségeket, s nem kérhet rajta számon el-

vont eredményeket. Ha „viszonylagos mértéket” alkalmazunk – vélte – „látható, hogy a zsidóság a hazai felekezetek között a leggyorsabban magyarosodik”, s a közterhekhez való hozzájárulása révén az emancipációból eddig feltételezhetőnél többet nyert származott az államban, mint a zsidóknak.

Az idézett írások közös vonásaként emelhetjük ki, hogy egybehangzón negatív mérleget állítottak fel az 1867 óta eltelt társadalmi változásokról, s meggyőzően érzékeltették az *Egyenlőségben* megszólaló zsidó értelmiség rezignáltságát. A zsidóságnak a jogegyenlőség hatására megváltozott gazdasági-társadalmi szerepével kapcsolatos indulatokat az antiszemiták fellépése és a tiszaeszlári események hozták felszínre, ugyanakkor az elemzők a szélsőségek exponálása révén némiképpen egyoldalúan láttatták a korabeli viszonyokat. Jóllehet a vérvád által keltett feszültséget, s a pert követően több helyen atrocitásokba torkolló zsidóellenességet nehezen lehetett másképp, mint az emancipáció árnyoldalaként értékelni. Az említett cikkek szerzői is elismerték, hogy 15 év rendkívül rövid időtartamhoz, hogy egy új jogi norma mélyreható társadalmi változásokat idézzon elő. A magyar állapotokon tehát még nem kérhet számon a francia vagy a német zsidóság elrehabilitálását, hiszen a nyu-

44 Uo. 51. old.

45 Nem tartotta szövetségre alkalmasnak a városi polgárságot, amely utánozza a nemességet, s „kicsinyes felekezeti érdekek” vezérlik. A parasztságra vonatkozó pozitív nézetei Acsády tudományos érdeklődését is orientálhatták, hiszen később több munkát szentelt a jobbágy-ság

történetének. Ld. Acsády Ignác: A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. Budapest, Akadémia, 1889; Uo.: A jobbágyadózás 1564–76-ban. Budapest, Akadémia, 1894; Uo.: A magyar jobbágy-ság története. Budapest, Politzer Zsigmond?, 1904.

gat-európai hittestvérek több mint fél évtizede gyakorolják a polgári jogokat.

A vallási egyenjogúság hiányának társadalmi következményei

Jóllehet a tiszaezslári vérvád által keltett szélsőségek hatása néhány év alatt elment, a pert követően létrejött Országos Antiszemita Pártmunkájának sem bizonyult hosszú életűnek, a zsidóság társadalmi befogadásának értékelésében a következő években sem történt pozitív irányú elmozdulás. A társadalmi emancipáció nem megfelelő mértékű rehaladását mindenekelőtt a jogi emancipáció befejezetlensége, az a tény exponálta, hogy a zsidóság egyéni polgári jogainak 1867-ben történt elismerését nem követte a felekezet bevetté nyilvánítása, a vallás „törvényes oltalom alá helyezése”. Ez a tény nemzetközi összehasonlításban is figyelmet érdemel, hiszen az európai államok többségében a zsidóság egyszerre nyert egyéni és vallási egyenjogúságot. Ausztriában ugyan elválasztották az

emancipáció két formáját, az egyéni jogok 1867-ben történt deklarálását azonban már 1868-ban követte a vallás egyenjogúsítása. Eltekintve Oroszországtól és Romániától – Magyarországon alakult ki legnagyobb időbeli eltérés a zsidó polgárok és a felekezet emancipálása között, ami azért figyelemre méltó, mert a zsidók polgárosítása terén az ország a század első felében az európai élbolyban haladt.⁴⁶

Az izraelita felekezet a bevett és tiszteletvallások hazai hierarchiájában sajátosan köztes helyet foglalt el,⁴⁷ amennyiben formailag a tiszteletvallás kategóriájába tartozott. Tényleges helyzete azonban a század második felére messzemenően különbözött az egyéb megtiszteletvallásokétól, ezért 1871-től az „elismer-

46 A nyugat-európai emancipációs viták dokumentumait ld. Mendes–Flohr–Reinharz (ed.): i. m.

47 A hazai vallásfelekezetek jogállását a bevett és tiszteletvallások rendszere határozta meg, amelyet a törvényhozás, a társadalom szokásjoga és az állami rendeletek együttesen hoztak létre a 19. századra. Bár bevett vallásnak a törvény csak az unitáriust nyilvánította 1848-ban, a köztudomás alapján annak számított a katolikus, a görögkeleti, a református és az evangélikus vallás is. Múlt századi törvényeink anélkül használták a fogalmat, hogy tartalmát tisztázták volna. Egyetlen kísérlet erre 1887-ben történt, amikor Trefort kultuszminiszter, a római katolikus vallás bevett jellegét bizonyítandó, rendeletben határozta meg, miszerint a „bevett

vallás» kifejezése közjogilag a vallásnak törvényes oltalom alá helyezését, jogainak törvényes védelmét és biztosítását jelenti; továbbá hogy a vallás bevételeivel az illetékhírsorosok mindenkor bizonyos vallási, vagy politikai jogok élvezetében részesíttetnek”. (Ld. az 1887. évi 2435. sz. vallás- és közoktatásügyi minisztériumi rendeletet.) A múlt századi vallási hierarchiát elemző Péter László értékelése szerint „ez a definíció túl laza volt és annak is kellett lennie; bármely szorosabb meghatározás alkalmazhatatlan lett volna. A szokásjog tipikus termékeként ugyanis minden bevett vallás helyzete eltért a többiekétől”. In: Péter László: Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. In: Századvég,

vallás” terminust alkalmazták rá.⁴⁸ Az elismert státusz az izraelita felekezetet a megt rt helyzethez képest több joggal, a bevett vallások jogállásához képest viszont kevesebb jogosítvánnyal ruházta fel. A zsidók hátránya a polgári életben a bevett felekezetek híveivel szemben a viszonyosság hiányából fakadt, amely az áttérések és a házasság rendezetlenségét vonta maga után. Jóllehet a magyar parlament 1868-ban törvényt alkotott a bevett felekezetek viszonyosságáról, azaz biztosította az egymás közötti áttérés és a vegyes házasságok lehetőségét, ebből azonban kizárta a megt rt és az elismert felekezetek híveit.⁴⁹ A viszonyosság hiánya a zsidók számára az áttérés vonatkozásában mindenekelőtt a keresztény vallásból az izraelitává való felvétel lehetetlenségét jelentette, míg annak fordítottja, az izraeliták áttérése a ke-

resztény hitre a gyakorlatban megengedett törvény hiányában sem volt ritka jelenség. Az áttérési hajlamot ugyanis nagyban megnövelte a vegyes házasság tilalma, hiszen az egyik fél áttérése a vegyes kapcsolatot folytatók számára kiutat nyújthatott a törvénytelen helyzetben. Mások külföldön, főként Ausztriában kötöttek házasságot, ezeket a házasságokat és az abból született utódokat azonban a hazai törvények nem ismerték el.

A viszonyosság hiányából eredő társadalmi feszültségeket a politikai élet vezető csoportjai is érzékelték, ezért Tisza Kálmán kabinetje 1883-ban a házassági jog terén jelentkező legégetőbb gond orvoslásaként a zsidók és a keresztények között, valamint a külföldön kötött házasságok törvényesítésére a polgári házasság bevezetését határozta el. Bár a képviselőház megszavazta a tör-

Új Folyam 4, 1997. tavasz. 14–15. old.

48 Még nagyobb bizonytalanság jellemezte a megt rt vallások – 1867 után a bevett kategóriába nem tartozók – jogállását, hiszen számukra a kultuszminisztérium és a helyi hatóságok törvényes felhatalmazás nélkül, a meghonosodott ügyintézési gyakorlat alapján bocsátottak ki rendeleteket, amelyek következtében a különböző vallások eltérő elbírálás alá estek. Ennek köszönhetően, hogy bár 1867 után az izraelita vallás is a megt rt kategóriába tartozott, tényleges helyzete messze különbözött az egyéb megt rt vallásokétól, például a nazarénusokétól, akik a korszakban még anyakönyvezési joggal sem rendelkeztek. (Ld. Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok. Budapest, 1988.) Az izraeliták számára az 1840. évi XXIX. tc. biztosította az anyakönyvezés jogát, míg az udvari kancellária 1863. évi rendelete a zsidó házassági jogot szabályozta. Ld. 1840:XXIX. tc. A zsidókról. In: Magyar Törvénytar (a továbbiakban MT), 1836–1868. évi törvények. 175–176. old. A zsidó házassági jogra ld. Hajnóczy R. József: i. m. 120–127. old. A felekezeti jogkör tovább b vült

1867 után, a kongresszusi, illetve az ortodox szabályzatok miniszteri elismerésével. Ezekkel a rendelkezésekkel az izraelita felekezet elindult a ranglétrán felfelé, s ennek köszönhetően, hogy 1871-től az „elismert vallás” terminust alkalmazták rá. Ezáltal a bevett és a megt rt vallások között létrejött egy harmadik, átmeneti kategória, amelynek közvetlen jogi biztosítékául a kultuszminiszter rendelete szolgált, közvetett biztosítékot pedig azok a törvények jelentettek, amelyek „az állam által elismert vallásokról” is rendelkeztek: a b n tettek I és vétségekről szóló 1878. évi V. tc. 191–192. §-a (MT, 1877–1878. évi törvények. 101–173. old.) és az 1879. évi XL. tc. 51. §-a (MT, 1879–1880. évi törvények. 190–215. old.), amely az elismert vallásokat és lelkeszeit törvényes védelemben részesítette, valamint a véderől szóló 1889. évi VI. tc. 31. §-a (MT, 1889–1891. évi törvények. 7–35. old.), amely az elismert egyházak és vallásfelekezetek papjelöltjeinek és papnövendékeinek nyújtott kedvezményt.

49 1868:LIII. tc. A törvényesen bevett felekezetek viszonyosságáról. In: MT, 1836–1868. évi törvények. 506–508. old.

vényjavaslatot, a felszólalók többsége – köztük a polgári házasság legfőbb támogójának számító Irányi Dániel és Szilágyi Dezső – a kötelező polgári házasság mellett érvelt, s a törvényjavaslatot csak átmenetinek szánta a házassági jog átfogó szabályozásáig.⁵⁰ A vitában az antiszemita képviselők hivatalból tiltakoztak, de támogatói közül is többen rámutattak annak veszélyére, hogy ha a polgári házasság intézménye az ún. zsidó házasság formájában kerül be a köztudatba, a törvény csak újabb válaszfalat állít zsidók és keresztények közé.⁵¹

A javaslat végül a fentiek nemleges álláspontján bukott meg. A fentiek rendházban helyet foglaló katolikus egyházak egyrészt a zsidó-keresztény viszonyt illetően ragaszkodtak a *cultus disparitas*, azaz a vallásgyakorlatok eltéréséből eredő házassági akadály

fenntartásához, másrészt a polgári házasság intézményét teljes egészében elvetve szavaztak a javaslat ellen.⁵²

Az *Egyenlőség* figyelemmel kísérte a törvényhozás munkáját, s azokat a véleményeket szólaltatta meg, amelyek üdvözölték a javaslat újbóli beterjesztését 1883-ban.⁵³ Az elemzők egyetértettek abban, hogy a zsidó-keresztény vegyes házasságok tilalma kézzelfogható jele annak, hogy „a zsidókat a társadalom fel nem veszi”, a törvényjavaslat azonban azt jelzi, hogy a kormány végre belátta, hiába követeli az asszimilációt, ha annak feltételeit nem biztosítja. Az állásfoglalások ugyanakkor a vegyes házassággal kapcsolatos vallásos és a világi szempontok különböző ségeire is rávilágítottak. A zsidó

50 Jóllehet a polgári házasság gondolata, első sorban Irányi Dániel törvényjavaslatai révén, 1867 óta jelen volt a magyar törvényhozásban, 1892-ig nem akadt kormány, amely felvállalta volna a házassági jog átfogó reformját. A vegyes házasságok a születendő gyermekek vallásának meghatározása miatt okoztak feszültséget, hiszen valamennyi egyház igényt tartott a vegyes kapcsolatokból származó utódokra. A bevett felekezeti viszonyosságát szabályozó 1868. évi LIII. tc. 12. §-a átmenetileg úgy oldotta meg a helyzetet, hogy kimondta: a vegyes házasságokban született gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását. Az állami szabályozást azonban az egyházak gyakorlata nem követte. A törvény leginkább a katolikus gyakorlatot sértette, ezért a lelkészek gyakran kereszteltek meg olyan gyermekeket, akik a rendelkezés értelmében más egyház kebelébe tartoztak. Az 1890-es évek elejére a törvény áthágása miatt ún. „elkeresztelési válság” alakult ki, amely döntő szerepet játszott az egyházpolitikai törvényhozás megindulásában. A válságot katolikus nézőpontból elemzi Salacz Gábor: *A magyar kultúrharcz története 1890–1895*. Bécs, 1938.

51 A képviselőházi vitát közli Zeller Árpád: *A magyar egyházpolitika*. Budapest, 1894. 2. kötet: 1142–1376. old.

52 A fentiek rendházai vita részleteit ld. uo. 1376–1452. old.

53 Halász Sándor: *A polgári házasság*. In: *Egyenlőség*, 1883. április 15. 1–2. old. A törvényjavaslatot támogató vélemények árnyalásaként, a javaslat bukása után „egy anya levele” a vegyes házasságban rejlő veszélyekre figyelmeztetett. Úgy vélte, a vegyes házasságokban rendszerint a vagyonát vesztett címer keresi fel a címer nélkül szerzett vagy új címeres nagy vagyont, hogy kicseréljék egymással azt, aminek hiánya nyomta ki. A számítás azonban hibás, hiszen amit sok pénzért vesznek meg, csak egy kellemetlen helyzet: az így házasodók elszakadnak attól a környezettől, amelyben felnőttek, anélkül, hogy bejutnának az áhított társadalmi csoportba. Senki sem vágyhat olyan közegbe, ahol túl lenézhetik, s ahol a nyájias udvariasságot is csak leereszkedés révén kaphatja meg. Törekedni kell a társadalmi összeolvadásra, de siettetni nem szabad, mert ennek éle ismét csak „mi ellenünk” fordul. Egy zsidó asszony levele. In: *Egyenlőség*, 1884. január 27. 6–7. old.

vallásjog, a Halacha ugyanis nem ismeri a vegyes házasság fogalmát, ezért az vallási értelemben nem kívánatos jelenségnek számított. Annak ellenére, hogy a vegyes házasság tilalma a törvénytelen helyzet kiküszöbölésére szolgáló áttérések miatt a gyakorlatban nagyobb mértékben fenyegetett a zsidó felekezet zsugorodásával, mint annak engedélyezése. A világi álláspont képviselői könnyebb helyzetben voltak, hiszen egyetlen cél, az állampolgári egyenlőség megvalósulása vezérelte, amikor a törvényjavaslat mellett érveltek. A vallásos és a világi nézőpont azonban nem különült el élesen, amit világosan jelenített meg Szabolcsi Miksa, aki úgy vélte, mint vallását félt zsidónak elleneznie kellene a javaslatot, de mint szabadelv és a felekezet egyenlőségjogaiért küzdő ember feltétel nélkül támogatja azt.⁵⁴ Az *Egyenlőség* az országgyűlési tárgyalások során legfeljebb képpen a katolikus főrendek magatartását illetve kritikával, élesen bírálta azt a katolikus álláspontot, amely a keresztény erkölccsel ellentétesnek nyilvánította a zsidók és keresztények közötti házasságot, miközben akár a *konkubinátust*, azaz a házasságon kívüli együttélést is szívesebben elfogadta ahelyett, hogy feladja a *cultus disparitást*, azaz a vallásgyakorlatok eltéréséből eredő házassági akadály tételét.⁵⁵

Az egységes szervezetért

A neológ sajtó rövid idő alatt napirendre tért a törvényjavaslat bukása felett, ami bizonyára azzal magyarázható, hogy a zsidók és keresztények közötti polgári házasság engedélyezése csak egyetlen bajt orvosolt volna, a felekezetnek azonban ezen túl is több olyan megoldatlan kérdéssel kellett szembenéznie, amely a bevett státusz hiányából eredt. A bevett vallások ugyanis a teljes vallásszabadság elnyerésén túl belső önkormányzattal,⁵⁶ vagyonszerzési és adókivetési joggal rendelkeztek, illetve állami támogatásra tarthattak igényt, amely jogosítványok az izraelita felekezetet értelemszerűen nem illették meg. Az izraelitákat az önkormányzati jog hiánya érintett a legsúlyosabban, hiszen ennek következtében az állami szervek, helyi és miniszteriális szinten, közvetlenül beleavatkozhattak a hitközségek belügyeibe. Az önkormányzati jogok elnyerése azonban elképzelhetetlen volt az autonómia intézményeinek és képviselőtestületeinek létrehozása nélkül, azok megteremtése viszont az emancipációt követő évtizedek legnehezebb feladatának bizonyult.

Az izraelita felekezet intézményrendszerét az 1880-as években is 1868-as egyetemes gyűlés hatására bekövetkezett szakadás ha-

54 Zárszó II. (Szabolcsi Miksa: Egyenjogúsítás nálunk és máshol című cikksorozatához). In: *Egyenlőség*, 1883. október 14. 1. old.

55 Dr. Horváth Iván: Mi a zsidókérdés? In: *Egyenlőség*, 1883. december 2. 1–2. old.; Dr. G.: Politikai jux. In: *Egyenlőség*, 1883. december 16. 1–2. old.; Dr. N.: A méltóságos urak figyelmébe. In: *Egyenlőség*, 1883. december 23. 1–2. old.

56 A bevett vallások jogállásában mutatkozó

különbségeket jelzi, hogy a katolikus egyház nem rendelkezett autonómiával, amelynek megteremtése a korszak megoldhatatlan feladatának bizonyult. Ld. Gergely Jenő: Egyházi autonómiák Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. In: *Történelmi Szemle*, 2004. 3–4. sz. 297–338. old., valamint Csorba László: A katolikus autonómia és a közalapok problémája az 1890-es években. In: *Protestáns Szemle*, 1992. 2. sz. 116–136. old.

tározta meg. A Magyarországon élő zsidóság a polgári emancipációig egymástól független autonóm hitközségeket alkotott, amelyek között nem alakult ki intézményes kapcsolat. Mindez összhangban állt a zsidó tradícióval, amely a diaszpórában élő egyedi össeköt elemének az sők hitét tekintette.⁵⁷ A kiegyezés után azonban a polgári kormányzat a zsidóság érdekképviselőinek ellátására a protestáns felekezetekéhez hasonló hierarchikus szervezetet kívánt létrehozni. Ennek érdekében ült össze 1868-ban Eötvös József kultuszminiszter és a zsidóság haladó erinek ösztönzésére az izraeliták egyetemes gylése, amely azon-

ban ellenkez eredménnyel, a felekezet szervezeti szakadásával, a haladó és konzervatív erők végleges elválásával zárult.⁵⁸ Jóllehet az egyetemes gylést követően az egyes irányzatok létrehozták a maguk képvisel-

57 Ennek ellenére a zsidó közösségek több államban az autonómia magasabb szintű intézményeit is létrehozták. Lengyelországban a 16. században két nagytanács jött létre, Csehország, Morvaország és Szilézia külön f. rabbival rendelkezett, akik mellett elkel kb. l. álló deputáció m. ködött. Magyarországon a 17. századtól ismert a f. rabbi tisztsége, de szerepköre nem terjedt ki a közösségek összefogására. A belső autonómia magasabb szintű hazai intézményeinek kialakulását mindenekelőtt a gyakori népességmozgás akadályozta, a 16–17. századot jellemző népességcsökkenés után csak a 18. század második felétől indult meg olyan mértékű bevándorlás, amely szilárd hitközségi kereteket teremtett. Ld. Venetianer Lajos: A zsidóság szervezete az európai államokban. Budapest, Lampel R. (Wodianer és fiai), 1901.

58 Az egyetemes gylésnek rendelkeznie kellett volna a hitközségek szervezetéről, rendeznie kellett volna az izraelita iskolák és az iskolai hatóságok kérdését, illetve döntenie kellett volna az 1850-ben létrehozott, s azóta számtalan vitára okot adó iskolaalapkezeléséről. Bár a tanácskozás mellőzni kívánta a vallási kérdéseket, az ortodoxok elhagyták a kongresszust, majd a vallás- és lelkiismereti szabadságra hivatkozva a parlament képviselőházához fordultak, amely engedélyezte

intézményes különválásukat. A szakadáshoz ld. Katz, Jakov: A végzetes szakadás, i. m. A téma korábbi feldolgozásai: Groszmann Zsigmond: A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Budapest, 1917; Katzburg, Nathaniel: The Jewish Congress of Hungary, 1868–1869. In: Braham, Randolph L. (ed.): Hungarian – Jewish Studies. New York, 1969. Vol. 2. 1–33. old.

59 A zsidóság haladó szárnya elfogadta a kongresszus határozatait, s hitközségeik módosítását az uralkodó által 1869. június 14-én szentesített szabályok határozták meg. A haladó hitközségek 26 községkerületet alkottak, a kerületek és a kormány között a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája közvetített. A haladó irányzat elnevezésére ettől kezdve a „kongresszusi” jelzőt használják. A köznyelvben elterjedt „neológ” kifejezés a magyar zsidóság újító szárnyát megkülönbözteti a radikálisabb német reformirányzatoktól. A kongresszust elhagyó ortodoxia számára a Hitér Egylet által alkotott szervezeti szabályzat számítottmérvadónak, amit a kultuszminiszter 1871 októberében hagyott jóvá. Az ortodoxok az Országos Iroda mintájára egy hét tagból álló bizottságot hoztak létre Orthodox Közvetítő Bizottság néven. Harmadik irányzatot alkottak a kongresszus eltti állapotokhoz ragaszkodó, status quo ante alapon álló hitközségek, amelyek a korszakban nem rendelkeztek önálló

testületeit⁵⁹, ezek a hatóságok azonban a következő évtizedekben nem ködésképtelennek bizonyultak, fennállásuk pedig azt demonstrálta, hogy a zsidóság különböző csoportjai képtelenek a meg egyezésre. A hitközségeket irányító és az állami szervek előtt az egész felekezetet képviselő hatóság hiánya, illetve a szakadást követően kialakult zavaros hitközségi állapotok akadályozták az izraelita vallás bevitelét nyilvánítását egyenjogúsítása előtt,⁶⁰ s különösen azok számára szolgáltatott hatásvos érvet, akik a zsidó recepciót nem csak intézményi okok miatt, hanem világnézeti meggyőződésből is igyekeztek késleltetni.⁶¹

Az egységes egyházi szervezet igénye tehát óriási súllyal nehezedett a hazai zsidóságra, s a megteremtésére irányuló törekvé-

sek a magyar zsidó történet külön fejezetét alkotják. Közös vonásuk, hogy rendszerint a neológ zsidóság köréből indultak ki, az 1880-as évektől az *Egyenlőség* biztosított számukra fórumot. A lap felekezeti közepét tekintette legfontosabb feladatának a vallási emancipáció kivívását és ezzel összefüggésben a felekezet „belügyi viszonyainak megszüntetésében” való közreműködést.⁶² E gondolat jegyében karolta fel 1883-ban az *országos zsidó–magyar szövetkezet* tervét, amelynek közvetlen aktualitását a tisztaeszlári események adták. A vérvád idején ugyanis még inkább szükség lett volna egy olyan szervezetre, amely hatékony védelmet és képviselőt biztosít a megvádolt embereknek. A „külső támadás” ugyanakkor a sorsközösség gondolatát erősítette, hiszen az

59 alapszabállyal, hitközségeik megalakulásának engedélyezése a vallás- és kultuszminister jogkörébe tartozott. Ld. „Egyetemes gyűlési határozatai.” In: Hajnóczy R. József: A magyar zsidók közjoga. László, 1901. 78–113, valamint „Orthodox hitközségek szervezési szabályai”. Uo. 261–266. old.

60 Az ortodox szervezeti szabályzat 1871-ben bekövetkezett engedélyezése lehetővé teremtett arra, hogy a különböző vallási irányzatok követői ugyanazon helységben önálló hitközségeket hozzanak létre. A hitközségek ezután szabadon alakulhattak, a kilépő tagok mentesültek a hitközséggel szemben fennálló kötelezettségeik, így az adófizetés alól, komolyan megrendítve a közösségek anyagi alapjait. A hitközségek illetékeit szétválasztásuk próbált gátolni a kultuszminister 1881. évi 32 399. sz. rendelete, amely arra kötelezte a távozót, hogy a kilépéstől számított három évig fizesse a közösség terheinek arányos hányadát, a kultuszadót és az egyéb illetékeket. A szabad hitközségalakulást ezt követően is több miniszteri rendelet próbálta akadályozni, például 1885-ben az anyakönyvi kerületek felállításával, majd 1888-ban az ún. anyahitközségek létrehozásával. Ld. A vallás- és közoktatásügyi

ministernek 1191. sz. alatt az összes törvényhatóságokhoz intézett rendelete az izraelita hitközségek ügyeinek az anyakönyvi ügyhöz való viszonyuknak szabályozása tárgyában. In: Magyarországi rendeletek tára. 1888. 1069–1077. old., valamint Az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyeinek és területeinek kimutatása. Külföldi 49. In: Magyar Zsidó Szemle, 1885. 672–709. old., 1888. június 21. 1191. elnöki szám alatt. In: Egyenlőség, 1888. július. 1. 5–8. old.

61 Ld. az 1892–97. évi országgyűlési képviselőházi és főrendi vitáit. In: Képviselőházi és Főrendi Naplók, 1892–97; Prepuk Anikó: Miért éppen recepció? Az izraelita vallás egyenjogúsítása az 1890-es években. In: Angi János – Barta János (szerk.): Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Debrecen, DUP, 2000. 263–281. old.

62 A vallási egyenjogúsítás megvalósítása a tisztaeszlári vérvád követően került a lap tevékenységének középpontjába: „Eddig kultúrtámadások akadályozták meg bennünket minden törekvésünkben, mely a magyar zsidóság felekezeti autonómiájának kivívására vezetett volna.” Felhívás az olvasókhoz. In: Egyenlőség, 1883. szeptember 30. 1. old.

antiszemita frazeológia nem tett különbséget neológ és ortodox, gazdag és szegény zsidó között. Bízva az antiszemitizmus összekovácsoló erejében, a zsidó–magyar szövetkezet megálmodó Acsády Ignác abból indult ki, hogy „ha nem remélhet az összes zsidó magyarok egyesítése vallási-egyházi alapon, talán lehetséges társadalmi téren”.⁶³ Ezért egy olyan tekintélyes intézmény létrehozására hívott fel, amely mellette a vallási ellentéteket, a rituális és liturgikus kérdéseket, a közmívelés, az iskolaügy, a magyar nemzeti-ség felkarolásával, az egyházi szervezetet pótolva, kimerítő tartalmat képes nyújtani a felekezetnek. A szövetkezetet kezdeményezte a „társadalmi jellegnek” megfelelően egyletként kívánták létrehozni, súlypontját a helyi szinten létrehozott fiókegyletekre helyezve. Kitüntetett feladatának szánták az iskolaügy nemzeti jellegű fejlesztését, a nem magyar ajkú vidékeken magyar tannyelvű iskolák felállítását, tanulók ellátását, társaskörök, közmívelési egyletek létrehozását, hazafias szellemű felekezeti tankönyvek kiadását, valamint mindazok védelmét, akiket vallásuk vagy származásuk miatt üldöznek. E célokat a vallási kérdések és a napi politika kizárásával szeretették volna megvalósítani.⁶⁴ A szövetkezet terve hamar támogatókra talált, és néhány hónap alatt or-

szágszerte számos helyi egylet alakult azzal a céllal, hogy részt vegyen az alapszabályzat kidolgozásában és a meghirdetett program végrehajtásában. A csatlakozók között egyaránt megtaláljuk a neológia és az ortodoxia képviselőit.⁶⁵ A szervezést azonban 1883 nyarán megállította a vérvád per nyíregyházi tárgyalása. Bár a kezdeményezések a per után folytatni kívánták a munkát, a tárgyalást követő események – a nyomában járó antiszemita zavargások, valamint az Országos Antiszemita Párt megalakulása – végleg maguk alá temették az elképzelést.

Az egység gondolat azonban a következő években sem merült feledésbe, a megvalósítására tett lépések közül legfeljebb Ullmann Sándor országgyűlési képviselő 1888 januárjában megjelentetett emlékirata érdemel figyelmet, amely a kongresszusi, az ortodox és a status quo ante irányzat közötti ellentétek felszámolása érdekében egy újabb kongresszus összehívását javasolta.⁶⁶ Az írás az ortodoxia azon álláspontját vette célba, amely a kongresszusi zsidóság egységtörekvéseit rendre a „két vallás” tételével utasította vissza. Ennek értelmében a neológok olyan mértékben távolodtak el az ortodox hitétől, amely alapján indokolt lenne egy másik vallás képviselőinek tekinteni, és ezért az ortodoxok nem élhetnek velük egy közösség-

63 Acsády Ignác: Országos zsidó–magyar szövetkezet. In: Egyenlőség, 1883. március 4. 1. old.

64 Acsády Ignác: Az országos szövetkezet alapszabálytervezete. In: Egyenlőség, 1883. április 8. 5–8. old. Acsády két testületet, a francia alapítású nemzetközi segítség-szervezetet, az Alliance Israélite Universelle-t és a katolikus Szent István Társulatot tekintette követendő példának. Az elbírolt szervezeti felépítése, az utóbbit a felvállalt feladatok miatt.

65 A csatlakozók neveit közli Acsády Ignác: A szövetkezet ügye. In: Egyenlőség, 1883. április 22.

8–9. old., valamint A szövetkezet ügyében. In: Egyenlőség, 1883. május 6. 5–7. old.

66 Ullmann úgy vélte, a felekezetnek is tennie kell az autonómiáért, mert „ha magunk nem emeljük felekezetünket arra a nívóra, a melyen az ország bevett vallásfelekezetei állanak, akkor ne várjuk senkitől, hogy a bevett felekezetekkel egy elbánásban részesítsen”. Ld. Ullmann Sándor: A zsidó felekezeti ügyek rendezése. In: Egyenlőség, 1888. január 22. 2. old.

ben. Ullmann a zsidó felekezet három irányzata között fennálló, csupán árnyalatnyi különbségekre hivatkozva cáfolta az ortodox véleményét:

„Dogmaticus különbség a három árnyalat között nem létezik; mert a zsidó vallás sem dogmákat, sem sectákat, vagy felekezeteket nem ismer: az egész különbség nem más, minthogy az egyik egységes alapon és modern irányban óhajta községi ügyeinek rendezését, a többi pedig vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak separaticus irányban; vagy, hogy az egyik árnyalat hívei szigorúbban ragaszkodnak a vallásgyakorlat hagyományos formáihoz – nem lényegéhez! – mint a többi. Dogmatikus különbség az árnyalatok között csak annyi létezik, mint létezik azon római katolikus között, ki nagy pénteken böjtöl s rendszeren eljár gyónni s a között, ki sem nem böjtöl, sem nem gyón; vagyis semmi.”⁶⁷

A szerző a vallási egyenjogúság két pillérét különböztette meg: egyfelől az önkormányzati jog elnyerését, másfelől a keresztény felekezetekkel való viszonyosság teljesülésének szükségességét emelte ki. A két elem közül az utóbbi megteremtését tekintette fontosabbnak: a viszonyosságot egyrészt mint a közjogi egyenlőség feltételét határozta meg, másrészt várható társadalmi hatásait emelte ki, hangsúlyozva, hogy csak ez képes megvalósítani a teljes egyenjogúságot a családokban, „hol az hússá és vérré válik”.⁶⁸

Az emlékirat élénk reakciókat váltott ki a felekezet neológ és ortodox vezetésében, amit az *Egyenlőség* tolmácsolt. A neológia csúcsszerve, az *Izraeliták Országos Irodája* jogos igénynek ítélte a recepciót és az egységes szervezetet, az 1868-as egyetemes gyűlés tapasztalataira hivatkozva mégis óva intett attól, hogy megteremtését a zsidók maguk kezdeményezzék. Sőt, az iroda szerencsésebbnek tartotta volna, ha a kormányzat és a törvényhozás kezdeményezi a recepciót és a szervezeti egység helyreállítását.⁶⁹ Ugyancsak mérsékeltlen nyilatkozott a *Pesti Izraelita Hitközség* közgyűlése, amely elválasztotta egymástól a szervezet és a recepció ügyét. Míg az egységre vonatkozóan az eljáróság tagjai támogatták Ullmann javaslatát, a recepciót a kormány és a törvényhozás által megoldandó kérdésnek nyilvánították.⁷⁰

Az ortodoxia ismét a „két vallás” tételét szegezte szembe az egység gondolattal. A konzervatív álláspontot kifejtő Farkas Albert – Ullmann-nal ellentétben, aki a kongresszusi és az ortodox zsidóság között a dogmatikai különbségek hiányát hangsúlyozta –, a különbségekre koncentrált, s a vallási alaptörvényeket, például a szombattartást elhanyagolókat mint a vallás lényegét megtagadókat, különálló gyülekezetként említette. Farkas ebből az alapállásból kérdőjelezte meg a kongresszusi zsidóság kompetenciáját az egység létrehozásában: „ugyan hol

67 Uo. 1. old.

68 Uo.

69 Az országos izraelita iroda állásfoglalása. In: *Egyenlőség*, 1888. február 12. 2–4. old.

70 Ezt az álláspontot képviselte Wahrmann Mór hitközségi elnök, aki szerint „a zsidó vallás recepcióját

csak a kormány létesítheti, mert amennyire ismeri a zsidókat, általuk csak nagyobb bajt okozhatni, de meg nem oldhatni a kérdést”. Ld. Országos ügyek a pesti izr. hitközség közgyűlésén. In: *Egyenlőség*, 1888. február 26. 4. old.

hallotta már azt a képviselőúr, hogy valamely keresztény felekezet autonómiájának szervezkedési gyülekezetébe a vallásukat meg nem tartó tagokat hívja meg, vagy épenséggel reájuk bízna a szervezkedés fontos feladatát”.⁷¹

A megszólalók között figyelmet érdemel L w Immanuel szegedi főrabbi, a kongresszusi zsidóság tekintélyes személyiségének véleménye, aki az emlékiratot elvetve szemben támogatta Ullmann kezdeményezését, de is úgy vélte – okulva az 1868-as kongresszus hibáiból –, hogy a felekezet nem képes önmagát megvalósítani az egységet. Bár elismerte, hogy a kormányzati beavatkozás a szervezet létrehozásakor nem tekinthető alkotmányos eszköznek, mégis elfogadhatóbbnak ítélte a jelen állapotoknál, amikor az autonóm képviselőlet hiányában az állami szervek közvetlenül beavatkozhattak a felekezet belügyeibe: „e pillanatban egy szomszéd megye alispánja annak megállapításával foglalkozik, hogy egy hitközség által vallott rabbinak valósággal rabbiságra van-e képesítése, vagy csak ludnyak és ludczomb vizsgálásra”.⁷² Jóllehet L w is a recepció elnyerése érdekében támogatta a szervezet megeremtését, Ullmann-nal ellentétben igyekezett kikerülni a recepció tartalmi elemeinek tisztázását. Főként az áttérési viszonyosság kérdését mellőzte, részben a zsidó ortodoxia, részben a katolikus klérus várható elutasító álláspontjára hivatkozva. L w szívesebben látta volna, ha a zsidók felekezeti

egyenjogúsága a teljes vallásszabadság keretében valósul meg, mert az szükségtelenné tette volna a viszonyosság elnyerését. Tartózkodásában minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy rabbiként nem támogathatott olyan formát, amely ellentmondva a Halacha⁷³ szabályainak, a vegyes házasság intézményének törvényesítését jelentette volna. Ullmann azonban a felekezet világi vezetését képviselte, szekuláris szemlélete abban tükröződött, hogy a viszonyosság teljesülése, ezáltal a zsidóság társadalmi integrációja mellett érvelt, amelyhez a vegyes házasság kínálkozott a legmegfelelőbb intézménynek.

„Az ifjú gárda összeesküvése”

Az egységtörekvések újabb kudarcát látván az évtized végén az *Egyenlőség* eddig szokatlan formában karolta fel a vallási egyenjogúság programját. 1889-től jelentkezett íásaival a fiatal ügyvédjelölt, Vázsonyi Vilmos, és Szabolcsi Miksa szerkesztő, valamint Márkus Dezső, Vázsonyi Jenő, Makai Emil, Fleischmann Sándor, Palágyi Lajos, Palágyi Menyhért és Kabos Ede részvételével politikai mozgalmat kezdeményezett a felekezet befogadása érdekében.⁷⁴ Az *Egyenlőség* a Pesti Hitközség támogatását élvezte, ami azonban nem jelentett szoros függést. Mindez bizonyára megkönnyítette a lap munkatársai számára a felekezet vezető szerveinek bírálatát amiatt,

71 Farkas Albert: *Sine ire et studio*. In: *Egyenlőség*, 1888. február 12. 1–3. old.

72 A szegedi főrabbi a szervezésről. In: *Egyenlőség*, 1888. március 4. 4. old.

73 A zsidó vallásjog.

74 A recepció mozgalom történetét elemzi Groszmann

Zsigmond: A recepció mozgalom politikai története. Budapest, 1915; Szabolcsi Lajos: i. m. 53–73. old. A mozgalom történetére is kitér Schweitzer Gábor: Az izraelita felekezet és az egyházpolitikai törvények. In: *Protestáns Szemle*, 1996. 1. sz. 116–136. old.

hogy nem tettek lépéseket a kormány és a törvényhozás felé a vallási egyenlőség elismerésének érdekében. Jóllehet mindannyian fontosnak ítélték az egységes szervezet létrehozását, a felekezeti egyenjogúság programját nem kívánták alárendelni az irányzatok közötti ellentéteknek. Úgy vélték, a zsidóságnak belső konfliktusai ellenére, mindenképpen gazdasági teljesítménye és hazafias érdemei alapján jogában áll kérni vallása bevétele nyilvánítását, amit azonban maga is el segíthet azzal, ha hatékony politikai erőként lép fel.

A lap említett munkatársai valamennyien a fiatal generációhoz tartoztak, átlagéletkoruk 26 év volt. A csoport központi, szervező egyénisége, Vázsonyi Vilmos mindössze 21 évesen, joghallgatóként állt a mozgalom élére. A korszak formabontó politikusai közé tartozott, akinek a fennálló intézményi keretekkel szembeni fenntartásai nem csak a felekezeti politizálásban, de később országos szinten is megmutatkoztak. Mindenképpen abban, hogy a hazai politikai élet közjogi megosztottságát figyelmen kívül hagyva, kizárólag világnézeti alapon kívánt politizálni.⁷⁵ Vázsonyi 1891 decemberében „A végtelen kérdés” című vezércikkében indított támadást a felekezet vezetése ellen, éles kritikával illetve passzivitását:

„Amióta a magyar zsidóság megívta nagy harcát emancipációjáért, vezérei egyebet sem tettek, minthogy begyakorolták türelmességben, nyugodtságban és megadásban és ha ez a három

kiváló tulajdonság valóban a bölcsesség alkotóeleme, úgy ma a zsidóság a tömeges bölcsesség bámulatra való mintaképe. Kerülni a harcot: az emancipáció óta ez a kiadott jelszó.”⁷⁶

A cikk az izraelita felekezetet új helyzetében a legelőhátrányokat ecsetelte, majd a protestánsok egykori sikeres küzdelmét felidézve határozott fellépést követelt a politika küzdelméterén a recepció érdekében:

„A zsidóságnak, mely emancipációja óta nem jelent meg jogait követelve az országgyűlés előtt, fel kell lépnie, követelni kell egyenjogúságát, mely számánál, értelmiségénél, gazdasági jelentőségénél és hazafias érdemeinél fogva megilleti. [...] A zsidóság mai helyzete parancsolólag követeli, hogy vagy vezérei változtassák taktikájukat, vagy a zsidóság változtassa vezéreit.”⁷⁷

A zsidóság szervezett politikai erőként való fellépésére rendkívüli alkalmat kínáltak az 1892 téli képviselőválasztások, ezért „a mozgalom kezdeményezte a választások előtt levő időpontot határozott számú választottal ki, mert fel akarták használni azt a helyzeti erényt, mely a hegytetőre a legördülő kavicsot is nagyobb hatalommá teszi, mint a völgy mélyében heverő sziklatömböt”⁷⁸ – vélekedett Vázsonyi, aki a választásokban rejtegetni lehetéseket a következőképpen összegezte:

„Előttünk állanak az országos választások. Minden jel arra mutat, hogy a pártok nagy és he-

75 Vázsonyi 1889-ben a véder vita során tartott ifjúsági nagygyűlésen tette fel a nyilvánosság előtt. Ld. Pakots József: Vázsonyi élete és kora. In: Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai. Sajtó alá rendezte Csérgy Hugó és Ballassa József. Budapest, Vázsonyi Vilmos Emlékbizottság, 1927. I. kötet. 5–32. old.

76 Vázsonyi Vilmos: A végtelen kérdés. In: Egyenlőség, 1891. december 11. 1. old.

77 Uo. 2. old.

78 Vázsonyi Vilmos: A szabadság útján. In: Egyenlőség, 1892. április 8. 2. old.

ver mérk zésre készülnek. Az élhettlenség ne-
továbbja volna, ha a zsidóság e helyzetet fel nem
használná. [...] Egyenl jogunkat követelnünk
kell még a választások el tt és bármí legyen fellé-
pésünk eredménye, csak olyan képvisel re adjuk
szavazatunkat, aki egyenjogúságunkat program-
jába felveszi. Aki másra szavaz, az saját gyaláza-
tát szavazza meg.”⁷⁹

Az *Egyenl ség* a következ hetekben fel-
szólította a zsidó polgárokat, csak olyan
képvisele kre adják szavazataikat, akik tá-
mogatják a vallás egyenjogúsítását.⁸⁰ Arra
buzdította a hitközségek képvisel it, hogy a
támogatás elnyerése érdekében keressék fel
a jelölteket, és személyesen gy z djenek
meg arról, miként viszonyulnak a zsidó re-
cepció kérdéséhez.

A felhívásra els ként a vidéki hitközségek
reagáltak, s több közösség már 1891 decem-
berében támogatta a f városi kezdeménye-
zést. A szétszórt akciók azonban 1892 január-
jában a pesti hitközség csatlakozásával
öltöttek szervezett formát. A közel hétezer f t
számláló Pesti Izraelita Hitközség az ország
legnagyobb gyülekezetének számított, ezért
állásfoglalása meghatározhatta a jövend
mozgalom sorsát. Fellépése különleges ese-
ménynek számított, hiszen a hitközség elnö-

ke, Wahrmann Mór⁸¹ – attól tartva, hogy a re-
cepcióért indított mozgalom csak nehezené
a kormány munkáját, s ugyanakkor azzal a
veszéllyel fenyeget, hogy újra felszítja a
tisztaeszlári per hatására fellángolt, de a kö-
vetkez években háttérbe szoruló antiszemi-
tizmust – kezdetben elzárkózott a fiatalok
kezdeményezését l. A közösség vezetése
azonban nem vélekedett egységesen. A gyü-
lekezet köztisztületben álló tagjai közül Me-
zei Mór lipótvárosi ügyvéd Wahrmann Mór-
ral együtt vett részt a felekezet szakadását
elindító egyetemes gy lésen, a kudarc után
azonban nem vállalt közéleti szereplést.
Wahrmann-nal ellentétben Mezei rokon-
szenvvel szemlélte a fiatal generáció fellépé-
sét, ezért amikor Szabolcsi Miksa és társai
felajánlották neki a recepció mozgalom ve-
zérl bizottságának elnöki tisztségét, elfogad-
ta. Okkal feltételezhetjük, hogy Mezei Mór
tekintélye hozzájárult ahhoz, hogy 1892 ja-
nuárjában a Pesti Izraelita Hitközség is meg-
nyitotta kapuit a fiatalok kezdeményezése
el tt.⁸²

1892. január 6-án a hitközség új tanács-
épületének dísztermében került sor arra az ér-
tekezletre, amely kimondta a f városi zsidó-
ság csatlakozását.⁸³ A gy lése, amelyen a
budapesti zsidóság több mint 140 neves sze-

79 Uo. 2–3. old.

80 Vázsonyi Vilmos: A választások el tt. In:
Egyenl ség, 1892. január 15. 2–4. old.

81 Wahrmann Mór 1883-ban, a tisztaeszlári pert követ
tisztújítás során nyerte el a PIH elnöki tisztségét. A
képvisele ház els zsidó vallású tagja, aki 1869 és
1892 között képviselte a Lipótvárost. A Budapesti
Kereskedelmi és Iparkamara, valamint az
országgy lése pénzügyi bizottságának elnöki tisztségét
töltötte be. Wahrmann hitközségi elnöki m ködését
az alárendelt munkatárs néz pontjából sajátosan
jellemzi a világhír orientalista, Goldziher Ignác: i.

m. Ld. továbbá: Kóvér Gyögy: Liedemann és
Wahrmann. A 19. századi keresked -bankár családi
stratégiák. In: *U : A felhalmozás íve*. Budapest, Új
Mandátum, 2002. 31–46. old., valamint Vörös
Károly: Wahrmann Mór – egy zsidó politikus a
dualizmus korában. In: *Budapesti Negyed*, 1995. 2.
sz. 22–30. old.

82 Ezt támasztja alá Szabolcsi Lajos: i. m. 58. old.

83 Az id pont megválasztásában szerepet játszott az a
tény, hogy az országgy lése január 5-én oszlott fel,
ezért az eredetileg január 3-ára tervezett
értekezletet január 6-ára halasztották.

mélyisége vett részt,⁸⁴ formálisan is deklarálta a mozgalom megindulását, s döntött arról, hogy kérvényt intéz az országgyűléshez a vallási egyenjogúság érdekében. Az értekezlet öt főből álló bizottságot küldött ki az azzal a feladattal, hogy tegyen javaslatot a mozgalom végrehajtó bizottságára.⁸⁵ Az „ötös bizottság” a főváros köztisztviselőiben álló személyiségei közül 123 fővel hívták meg a vezérbizottságba. A testületben helyet foglalt többek között Acsády Ignác, Ágai Adolf, Alexander Bernát, Bánóczy József, Chorin Ferenc, Goldziher Ignác, Jellinek Artur, Kohn Sámuel, Kornfeld Zsigmond, Körösi József, Munkácsi Bernát, Vázsonyi Vilmos és Wahrmann Mór.⁸⁶ A vezérbizottság három pontból álló határozatban foglalta össze a legfontosabb feladatokat, majd egy 42 fős „szűkebb” bizottságot választott a végrehajtásukra. A határozat értelmében a „szűkebb” bizottságnak érintkezésbe kellett lépnie valamennyi hitközséggel, illetve meg kellett állapítania a recepció érdekében az országgyűléshez benyújtandó, s az ország hitközségei által elzetesen aláírt kérvény szövegét és időpontját.⁸⁷

Bár a szervezés és a későbbiekben „recepció mozgalomként” vonult be a köztudatba, kezdetben nem volt világos, milyen formában rendelkezik a törvényhozás az iz-

raeliták vallási egyenjogúsításáról: továbbépíti-e a bevett és tisztelettel megalapított felekezetek rendszerét, s ebben az esetben az izraelita vallást a bevett felekezetek közé emeli, vagy eltörölve a vallásfelekezetek történeti hierarchiáját, kimondja a vallásfelekezetek általános egyenjogúságát. Ez a bizonytalanság tükröződött a Vázsonyi Vilmos által szerkesztett, s az értekezleten felolvasott ideiglenes memorandum szövegében, amely érvényben tartotta a fent említett két lehetőséget, amikor kimondta:

„a vallásszabadság elvét várjuk felekezetünk helyzetének megjavulását, ettől a vallásügyünk kívánatos, üdvös reformját: amit tehát az országgyűlés első sorban kérünk, az, hogy hozza meg végre azt a törvényt, melyet már az 1868:LIII. törvénycikk bekezdése megígért, léptesse életbe a vallásszabadság rendszerét. [De ha – P. A.] a képviselőház többsége ragaszkodnék álláspontjához és a bevett felekezetek rendszerével szakítani nem akar, azt kérjük az országgyűléstől, hogy a zsidó felekezetet iktassa a bevett felekezetek sorába.”⁸⁸

A dokumentum az alábbiakkal indokolta a mozgalom megindítását:

„A jogi és társadalmi egyenlőség megszüntetésére irányuló mozgalomunk. Nem vádolhat

84 Szabolcsi Miksa: Az értekezlet. In: Egyenlőség, 1892. január 8. Melléklet (2).

85 Az „ötös bizottság” tagjai: Sternthal Adolf, L. w. Tivadar, Tenczer Pál, dr. Stiller Mór, Kornfeld Zsigmond. Uo.

86 A végrehajtó bizottság névsorát ld. Hazai Hírek: A recepció vezérbizottsága. In: Egyenlőség, 1892. január 8. 9. old.

87 A tárgyalás során Wahrmann Mór nem támogatta azt, hogy a Vázsonyi által fogalmazott

kérvénytervezetet nyújtsák be a képviselőházhoz. Végül kompromisszum eredményeként a memorandumhoz Vázsonyiék kérvénye szolgált kiindulópontként, a szöveg formába öntésével azonban Marczali Henriket bízták meg. Ld. Szabolcsi Miksa: Az értekezlet. In: Egyenlőség, 1892. január 8. Melléklet (2).

88 Kérvény a magyar országgyűléshez. In: Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai, i. m. I. kötet. 51. old.

tehát bennünket senki sem egyoldalú felekezeti-séggel. Mert felekezeti politikát csak az a hitfelekezet csinál, mely több jogot, több hatalmat, több befolyást követel magának, mint a többi; nem csinálhat tehát az elnyomott helyzetben lévő zsidóság, melynek minden vágya, összes törekvése csak annyi, hogy a többi felekezettel egyenlő színvonalra emelkedhessenek. A felekezeti politika harc a jogtalan túlsúlyért, a zsidóság harca az egyenlő jogokért. A felekezeti politika küzdelem a nélkülözhetetlen hatalmi pompáért, a zsidóság küzdelem a nélkülözhetetlen létminimumért.”⁸⁹

A f város vagy a vidék: változatok a képviselőik megnyerésére

Vázsonyi és társai nem titkolták a szervezés módszereinek kialakítására irányuló törekvéseiket: abban a reményben számítottak a vidéki hitközségek segítségére, hogy azok a helyi politika szereplőiként befolyásolhatják a képviselőválasztások kimenetelét. A január 6-ai nagygyűlés résztvevői is egyetértettek abban, hogy a f város csak a vidéki zsidósággal együtt léphet fel hatékonyan a törvényhozás előtt, ezért a végrehajtó bizottság egyik legfontosabb feladatának tekintette az országgyűlékezeteivel való kapcsolatfelvételt. A vidéki zsidóság megnyerése nem bizonyult nehéz feladatnak, hiszen több közösség már a pesti hitközség fellépése előtt kifejezte óhaját a vallási befogadásra. A fiatal generáció fel-

hívására 1891 végén az első között mozdult meg Máramaros-sziget és Szigetvár hitközsége.⁹⁰ A kolozsvári kongresszusi hitközség 1892. január 3-án arról döntött, hogy az ország valamennyi hitközségéhez felhívást intéz.⁹¹ Több gyülekezet képviselője a mozgalom formális megindulásánál is jelen volt. A pesti gyűlésen részt vett Neumann Ede nagykanizsai főrabbi, illetve Rósa Izsó, a szegedi hitközség elnöke, aki Csongrád, Csanád, Torontál és Bács megye hitközségei nevében nyilatkozott arról, hogy készek bekapcsolódni a mozgalomba. Az összejevetelt sürgönyben üdvözölte a ceglédi hitközség elöljárósága, valamint dr. Rosenberg Sándor, az aradi hitközség rabbija, aki korábban az *Egyenlőségben* közölte írását a zsidóság fellépésének jogosultságáról.⁹²

A fenti eredmények alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy a vidéki hitközségek 1892. január 6. után néhány hét alatt, nem várva be a végrehajtó bizottság hivatalos felszólítását, nagy számban sorakoztak fel a f városi zsidóság mögé. A csatlakozók népes tábora láttán az elemzők közül többen a mozgalom spontaneitását emelték ki, és azt hangsúlyozták, hogy lényegében nem is a f városi zsidóság indította a mozgalmat, hanem inkább „az indult a mozgalom után, amely önként támadt és mely azután az igazság hódító erejével ráerszakolta magát a szellemekre”.⁹³ A gyülekezetek rendkívüli gyűléseket tartottak, ahol támogatásukról biztosították a pesti értekezlet résztvevőit, s

89 Uo. 53. old.

90 A recepció kérdéséhez. In: *Egyenlőség*, 1891. december. 25. 4–5. old.

91 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 8. 6. old.

92 Szabolcsi Miksa: Az értekezlet. In: *Egyenlőség*,

1892. január 8. Melléklet, 4–6. old.; Dr. Rosenberg Sándor: Igazságos harcra fel. In: *Egyenlőség*, 1892. január 1. 3–4. old.

93 Dr. Stiller Mór: Az első siker. In: *Egyenlőség*, 1892. január 29. 1–2. old.

a legtöbb hitközség helyi végrehajtó bizottságot választott a további teendői összehangolására. Az első fellépések mozgalommá terebélyesedéséhez nagyban hozzájárult a fiatal vidéki papság, amelyet az *Egyenlőség* a mozgalom „motorjának” nevezett. Neumann Ede Nagykanizsán, Kecskeméti Lipót Nagyváradon, Spira Salamon Losoncon tartott hatásos beszédeket a recepció mellett.⁹⁴ Több hitközség rabbija és előljárósága azonban nemcsak saját híveit, de a környező települések zsidóságát is mozgósította. Kolozsvár két hitközsége egész Erdélyre kiterjedő mozgalmat kezdeményezett. A marosvásárhelyi hitközség vezetése Maros megye, a nagyváradai gyülekezet Bihar megye, míg Albertirsa a környező települések hitközségeit szólította fel csatlakozásra. A nyitrai ortodox hitközség Nyitra megye közösségeihez intézett felhívást.⁹⁵

A vidéki zsidóság gyors reagálása ellenére azonban vezetők nem jutottak helyi mozgalom irányító testületében. Bár a végrehajtó bizottság megalakulásakor kilátásba helyezte, hogy a későbbiekben vidéki tagokkal is kiegészül, a több hitközség kifejezte igényét arra, hogy „a vidéken lakó zsidóság ne csak a kérvény (ti. az országgyűléshez intézendő – P. A.) aláírására vételessék igénybe, hanem az ügy továbbfejlesztésébe és a módoszatok megállapításába is

bevonassék”,⁹⁶ a bizottság a következőekben elzárkózott a vidéki hitközségek képviselőitől. A budapesti bizottság túlsúlyában és a vidékiek mellőzésében rejlő veszélyekre az első között figyelmeztetett Kohn Mihály monori rabbi, aki hosszabb távon a lelkesedés csökkenését, és tettegyenesen a mozgalom „elposványosodásától” tartott: „A budapesti vezérférfiak tanácskoznak, talán határoznak, anélkül, hogy az országos mozgalomhoz csatlakozott vidéket, akár csak egyetlen-egy hírlap útján, meghívják tanácskozársra.”⁹⁷ Kohn rabbi úgy vélte, a bizottság az 1868-as kongresszus hibáját ismétli meg, ha egy országos mozgalom kizárólagos irányítójának tekinti magát, és ezzel a 24 évvel ezelőtti szakadáshoz hasonlóan megoszthatja a híveket. Mindezt könnyen elidézheti azzal, ha a vidéketől csak a tervezett kérvény aláírását kéri: „azt mondani: minékünk csak aláírásokat kell, de ezetek nem – hiba, következményeiben veszedelmesebb a bennél”.⁹⁸ A budapesti testület magatartását hasonlóan éles kritikával illette Vázsonyi, aki azonban hiába érvelt a bizottság országossá tétele mellett, illetve annak érdekében, hogy a vidék képviselői is vonják be az országgyűléshez intézendő kérvény végleges szövegének kialakításába.⁹⁹

Jóllehet a fővárosi végrehajtó bizottság igényt tartott a mozgalom irányítására, 1892.

94 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 8. 6. old.

95 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 15. 8. old.

96 Többek között ezt az igényt fejezte ki Hódmezővásárhelyi hitközsége. Ld. A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. február 19. 5. old. Az Ipolyáság status quo hitközsége azt javasolta, hogy a kérvényt a miniszterelnöknek monstre

küldöttség nyújtsa át, amelyben az ország valamennyi hitközsége 1-2 taggal képviselteti magát. Ld. A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 22. 7. old.

97 Kohn Mihály: Egy régi hiba új kiadásban. In: *Egyenlőség*, 1892. március 25. 4. old.

98 Uo. 5. old.

99 Vázsonyi Vilmos: A szabadság útján. In: *Egyenlőség*, 1892. április 8. 1–3. old.

január végéig nem adott ki olyan hivatalos állásfoglalást, amely irányadó lehetett volna a vidéki zsidóság számára. A testület csak 1892. január 22-én bocsátotta ki körlevelét, amelyben hivatalosan is felszólította a hitközségeket arra, hogy tartsanak a fővárosihoz hasonló gyűlést, s nyilvánítsák ki akaratukat az országgyűléshez benyújtandó kérvény aláírására.¹⁰⁰ A dokumentum kompromisszum eredményének tekinthető, s tartalma csalódást okozott azoknak, akik határozott útmutatást kívántak arra vonatkozóan, mit tegyenek a hitközségek a képviseljelöltek megnyerésére. A bizottság ugyanis a körlevelet csak azután bocsátotta ki, hogy a képviselválasztásokra való elkészületek nagy része lezajlott. A késelem bizonyára összefügg azokkal a vitákkal, amelyek a mozgalom vezetésén belül alakultak ki arról, miként biztosítsák a törvényhozás támogatását a vallási egyenlőség elnyeréséhez. Vázsonyi Vilmos kezdett el azzal a javaslattal fordult a központi testülethez, hogy tagjai még a választások előtt bírják nyilatkozatra a kormányt és a pártokat.¹⁰¹ A bizottság azonban nagyobb óvatosságra intve elvetette a javaslatot, ezért Vázsonyi a továbbiakban arra szólította fel az izraelita választókat, hogy egyénenként próbálják nyilatkozatra bírni a képviseljelölteket, illetve csak olyan jelöltre szavazzanak, aki a vallásfelekezetek egyenjogúságát nyíltan felveszi programjába.¹⁰²

A mozgalom vezetésében érzékelhető viták ellenére a vidéki hitközségek nem

mondtak le a képviselk megnyeréséről, a központi irányítás hiányában azonban saját belátásuk szerint különböző módon cselekedtek. Azok a gyülekezetek, amelyek már az 1892. január 22-i körlevél megjelenése előtt bekapcsolódtak a mozgalomba, a Vázsonyi Vilmos által javasolt taktikát követték: felkeresték a képviseljelölteket, s elzetes tájékoztatást kértek arról, miként vélekednek az izraeliták vallási egyenjogúságáról. Az *Egyenlőség* 1892. január 22-ig 49 hitközség fellépéséről közölt beszámolót. Közülük 23 hitközség kereste fel a képviseljelölteket, s döntött úgy, hogy csak arra a jelöltre szavaz, aki a recepciót támogatja.¹⁰³ A losonci hitközség 1892. január 6-án az elnök között, dr. Spira Salamon rabbi kezdeményezésére, határozatot fogadott el arról, hogy az izraelita választók „az országgyűlési képviselválasztások alkalmával csakis azon képviseljelöltre szavaznak, aki kijelenti, hogy a vallásza- badság híve és az összes felekezetek közti teljes egyenjogúságnak törvénybe iktatását [...] szavazatával szorgalmazni fogja”.¹⁰⁴ A hitközség írásban közölte határozatát a választókerület kormánypárti jelöltjével, aki támogatásáról biztosította az izraelita közösséget. Kassán a nemzeti párti képviseljelölt Liebermann Kálmán főrabbi előtt nyilatko-

100 A végrehajtó-bizottság körlevele. In: *Egyenlőség*, 1892. január 22. Melléklet, 1–3. old.

101 Vázsonyi Vilmos: Az első lépés. In: *Egyenlőség*, 1892. január 8. 1–2. old.

102 Vázsonyi Vilmos: A választások előtt. In:

Egyenlőség, 1892. január 15. 2–4. old.

103 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 8., január 15., január 22.

104 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 8. 6. old.

zott a zsidó vallás recepciója mellett.¹⁰⁵ A békéscebsabai zsidóság a Szabadelv Párt jelöltjéhez menesztett küldöttséget, a Zemplén megyei Homonán szintén a szabadelv jelöltet keresték meg a hitközség képviselői.¹⁰⁶

Az első hetekben csatlakozók közül azonban több gyülekezet óvatosabban járt el, s arra törekedett, hogy csak a választás után nyerve el a képviselő hozzájárulását, a jövőbeni törvényhozás már megválasztott tagjaitól várva a recepció támogatását.¹⁰⁷ Ezek a hitközségek a „pressió gyakorlás” vádját igyekeztek elkerülni, amelyet a kormánypárti sajtó fogalmazott meg, arra hivatkozva, hogy a rendi korszak követeltetésainak felújítására törekednek azok, akik a képviselő jelöltekkel a választások előtt próbálnak ígéretet kicsikarni. A sajtótámadások háttérében egy másik mozgalom is állt, amelyet Schopper György rosznyói püspök indított 1892 januárjában. A püspök pásztorlevelében arra utasította a katolikus papságot, hogy csak olyan jelöltre szavazzon, aki írásbeli ígéretet tesz arra, hogy a katolikus egyház álláspontját képviseli.¹⁰⁸ A kormánypárti *Nemzet* a reverzális mozgalomként elhíresült katolikus akciót párhuzamba állította a recepció mozgalommal, azzal vádolva Vázsonyit és az *Egyenlőség* munkatársait, hogy a katolikus papsághoz hasonlóan vallási motívumot ke-

vernek a politikai küzdelmekbe.¹⁰⁹ A lap úgy vélte továbbá, hogy a vallás- és lelkiismereti szabadság magasabb eszme annál, hogy önző pártérdekeknek szolgáltassák ki. Vázsonyi válaszcikkében erélyesen visszatartotta azt, hogy a zsidó felekezet egyenlőségért indított mozgalmát egy lapon említse a katolikus püspök kampányával, amely az egyháznak az állam fölé rendelésére törekszik. Továbbá cáfolta, hogy a zsidóság felekezeti politizálást folytatna:

„A felekezeti politika ott kezdődik, midőn egy felekezet a teljes jogi és társadalmi egyenlőség birtokában túlsúlyt akar magának biztosítani a többi felekezet rovására és az ország általános érdekét alá akarja rendelni a felekezet szeparatiztikus érdekének. Mit akar a zsidóság? Nem akar más felekezet rovására terjeszkedni [...]; minden vágya csak annyi, hogy hadd állhasson egyenlőség sorba a többi felekezettel, mert hiszen hazafias és kulturális érdekekben nem áll mögöttük.”¹¹⁰

A jelöltek és a képviselő támogatásáért fellépő hitközségek mellett harmadik megoldást képviseltek azok a gyülekezetek, amelyek a helyi és az országos közvélemény pozitív állásfoglalásában bízva a kérdést nem kívánták összekapcsolni a választásokkal. Komáromban erre az adott lehetőséget, hogy

105 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 15. 6. old.

106 Uo.

107 A Székes-Fejér megyei Moór hitközsége választotta el ször ezt a megoldást, később Körmeny, Dunaföldvár és az Árva megyei Alsó-Kubin hitközsége, illetve azon közösségek egy része – például Szarvas, Szeged, Nagyvárád, Szirák, Igló –, amelyek a képviselő választások után kapcsolódtak be

a mozgalomba. Ld. A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 15. 5–10. old.

108 Schopper püspök akciójáról ld. Galántai József: *Egyház és politika 1890–1918*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1960. 56. old.

109 Budapest, január 7. In: *Nemzet*, 1892. január 8. Reggeli kiadás. 1. old.

110 Vázsonyi Vilmos: A választások előtt. In: *Egyenlőség*, 1892. január 15. 2. old.

a város köztisztelőben álló vezetői maguk kezdeményezték, hogy „Jókai szülő földjének derék közönsége a városi közgyűlésben – a zsidó szavazatok igénybe vétele nélkül – írjon fel az országgyűléshez a zsidó felekezet teljes egyenjogúsítása érdekében”.¹¹¹ A komáromi hitközség az első között csatlakozott a mozgalomhoz, de tagjai, látva a város polgárainak és vezetőinek támogatását, úgy döntöttek, a recepció ügyét „nem óhajtják belevinni a képviselőválasztásokba, mert azon nézetben vannak, hogy zsidók által indított mozgalom a magyar társadalom veszi át és önként, szeretettel, hazafiságból fogja megadni a zsidóknak azt, ami nekik illeti”.¹¹² Hasonló szimpátia alakult ki az izraeliták céljai iránt a Torontál megyei Nagybecskerekben, ahol dr. Klein Mór rabbi indítványára a városi képviselőtestület egyhangúlag mondta ki, hogy a megválasztandó képviselő „erkölcsi kötelességévé tétessék”, majdani szavazata révén a bevett felekezetek jogállása „a zsidó vallásra is kiterjesztessék”.¹¹³ A helyi társadalom másutt is támogatásáról biztosította a zsidó közösséget, ami a recepció körüli társadalmi konszenzus kialakulására enged következtetni. A Bács megyei Zomboron a szabadelvű képviselő az „általános közhangulatra való tekintetben” nyilatkozott a vallásfelekezetek egyenjogúságának törvénybeiktatása mellett.¹¹⁴

Sárospatakon a *Sárospataki Lapok* című protestáns egyházi és iskolai közlönyben önálló tanulmány foglalkozott a zsidó vallás területi jogállásából eredő hátrányokkal, s Deák Ferenc és Irányi Dániel törekvéseit idézve az általános vallásszabadság megvalósulása alapvető feltételének tekintette a zsidó vallás egyenlő jogainak biztosítását.¹¹⁵

A mozgalom időbeli fejlődését vizsgálva azt várhatnánk, hogy a választások lezajlása után megnőtt azoknak a hitközségeknek a száma, amelyek már a megválasztott képviselőket kérték támogatást. A választások után bekapcsolódó közösségeknek azonban csak kisebb része cselekedett így, s összességében nagyobb volt azok aránya, amelyek mindössze a mozgalomba való belépést deklarálták, s a végrehajtó bizottság utasítására várva nem tettek újabb lépést a képviselő megnyerésére. Számuk látványosan megnőtt 1892. január végéig, ami bizonyára a fent említett körlevél hatásának tudható be. A dokumentum ugyanis – amint azt az előzőekben láthattuk – az országgyűlésnek szánt kérvény aláírásán kívül nem igényelte a vidék aktív fellépését. Mivel a végrehajtó bizottság nem vállalta a Vázsonyi által javasolt taktikát, a később csatlakozó hitközségek többségének aktivitása mindössze a kérvény aláírására vonatkozó szándék kinyilvánítására korlátozódott. Ezen hitköz-

111 A vidék és a recepció. In: Egyenlőség, 1892. január 15. 9. old.

112 Uo.

113 Uo. 7–8. old.

114 A vidék és a recepció. In: Egyenlőség, 1892. január 22. 7. old.

115 Dr. Bartha Béla: A zsidó vallás egyenjogúsításához. In: Sárospataki Lapok, 1892/2. 43–47. old. A szerző területi jogállás hátrányai között kiemelte – az

általunk említettekén túl – a főrendi képviselet hiányát, illetve azt, hogy a zsidó ünnepeket az államhatalom figyelmen kívül hagyja, miközben a zsidóságnak tekintettel kell lennie a keresztény ünnepekre. A „jogszerinti” hátrányok mellett rámutatott arra, hogy újabban a nyilvános fogadások alkalmával a zsidó felekezet képviselői nem a felekezetek küldöttségei között fogadják.

ségek nagy száma azt mutatja, hogy a végrehajtó bizottság magatartása taktikai szempontból nagyban megosztotta a mozgalomban résztvevő közösségeket, s több esetben korlátozta a hitközségek mozgásterét.

A mozgalom vallási irányzatai

1892. január és május között összesen 265 hitközség tartott rendkívüli közgyűlést és döntött a recepció mozgalomban való részvétel mellett.¹¹⁶ A fellépő hitközségek az összes hazai zsidó gyülekezet 14,2 százalékát alkották.¹¹⁷ A közösségek 85 százaléka, összesen 227 gyülekezet izraelita anyakönyvi kerületi székhelyként funkcionált, azaz ún. anyahitközségként a hitközségi hálózatban fontos központi funkcióval rendelkezett, ezáltal az összesen 505 anyahitközség 45 százaléka vett részt a mozgalomban.¹¹⁸ A résztvevő hitközségek lélekszámát, azaz a mozgalom mögött álló népesség nagyságát nem tudjuk meghatározni, mindössze az adott települések zsidó lakosságára vonatkozóan rendelkezünk ada-

tokkal: azokon a településeken, ahol legalább egy hitközség csatlakozott, összesen 304 718 f., azaz az 1890-es népszámlálás során összeírt 707 472 izraelita 43 százaléka élt.¹¹⁹

A szervezők a felekezet egészének mozgósítására törekedtek, ezért nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a kongresszusi zsidóság mellett az ortodox és a status quo irányzat is képviseltesse magát a választási küzdelmekben. A hitközségek összetétele azt mutatja, hogy e cél részben megvalósult, még ha az egyes irányzatok különböző arányban vettek is részt. A gyülekezetek többsége, összesen 166 hitközség a kongresszusi szárnyhoz tartozott, s az összes kongresszusi közösség 31 százalékát alkotta.¹²⁰ A nagyobb hitközségek közül az első között lépett fel a szegedi, a nagyvárad, a kecskeméti, a nagykanizsai és a pécsi hitközség. A neológ gyülekezetek túlnyomó többsége Pest-Pilis-Solt (29) és Bács-Bodrog megyében (15), valamint a Dunántúlon – Fejér (11), Tolna (9), Somogy (8), Zala (12), Vas (8) megyében – helyezkedett el. A támogatók között 54 status quo hitközséget, az irányzat közösségeinek 22 százalékát ta-

116 Bizonyosságul és emlékeztetül. In: Egyenlőség, 1892. május 20. 5. old.

117 A hitközségek 1892-es összeírásához vonatkozóan nem rendelkezünk információval, ezért az 1896-os adatokat vettük alapul. Ld. A magyarországi izraelita hitközségek irányzatok szerinti megoszlása 1896-ban országrészek szerint. In: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1896. 434. old.

118 Az izraelita anyakönyvi kerületek székhelyei. In: Helységnevtár, 1888. 108. old. Az anyakönyvezési joggal felruházott ún. anyahitközség fogalmát Trefort Ágoston kultuszminiszter 1888. évi rendelete hozta létre. Ebbe a kategóriába sorolta azokat a hitközségeket, amelyek anyakönyvezési joggal

felruházott rabbival rendelkeztek, míg az egyéb hitközségek fiókhitközségekké alakultak. A rendelet azzal a céllal született, hogy megakadályozza a hitközségek korlátlan alakulását. Az anyahitközségek szélesebb hatáskörrel rendelkeztek, mint a fiókhitközségek, önállóan kellett fenntartaniuk intézményeiket és eltartani hivatalnokaikat. Ld. a 61. jegyzetet.

119 Az 1890-iki népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint. In: Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A magyar korona országainak helységnevtára. Budapest, 1892. 2–781. old.

120 A magyarországi izraelita hitközségek irányzatok szerinti megoszlása, i. m.

láljuk, közöttük a legnépesebb debreceni, nyíregyházi, marosvásárhelyi, egri és gyöngyösi gyülekezetet.¹²¹

Különösen figyelemre méltó az ortodox hitközségek részvétele. Összesen 45 hitközség kapcsolódott be a mozgalomba. A gyülekezetek többsége, 31 hitközség az unterlandi, azaz a tiszántúli, erdélyi és kárpátaljai területeken helyezkedett el, míg az oberlandi vagy felvidéki zsidóságot 11 hitközség képviselte. Jóllehet a résztvevők az összes ortodox közösség mindössze 3,4 százalékát alkották, közöttük olyan tekintélyes gyülekezeteket találunk, mint Miskolc, Nyitra, Kolozsvár és Máramaros-sziget hitközsége.¹²² Az első között lépett fel a nyitrai közösség, amely saját hívein kívül az egész megye zsidóságához felhívást intézett.¹²³ Az ország egyik legnagyobb ortodox hitközségének számító miskolci gyülekezet 1892. január közepén egy 30 tagú bizottság megválasztásával deklarálta a belépést.¹²⁴ Trencsén megyében három ortodox hitközség, Beczkó, Kalnitz és Újfalú közössége Tauber Lipót vieszkai földbirtokos vezetésével együtt határozott a csatlakozásról.¹²⁵ A neológ-ortodox ellentétek korában példa nélkül állt a kolozsvári ortodox és kongresszusi hitközség döntése. A két gyülekezet megegyezett abban, hogy a recepció megvalósítása érdekében „a további teendőkre néz-

ve” egyesül. A hitközségek közös összejövetelén a jelenlévők kijelentették: „az értekezleten nem pártok, hanem csak választópolgárok szerepelnek”. „Az eszmének az erdélyi részeken minél nagyobb körben való terjesztésére” 6 ortodox és 5 kongresszusi hitközségi tag részvételével 11 tagú bizottságot választottak, amely felhívást intézett az erdélyi hitközségekhez.¹²⁶ Az északkelet-magyarországi haszid zsidóság intézményei nem különültek el az ortodoxoktól, a máramarosszigeti és kisvárdai hitközségek a települések haszid többség zsidóságát is képviselték. Kollektíve csatlakoztak a Jász-Nagykun-Szolnok megyei ortodox közösségek, s a karcagi gyülekezet kezdeményezésére egyszerre 10 hitközség nyilvánította ki belépését.¹²⁷

A mozgalom vallási összetételének értékelésekor azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy az eredmények mögött komoly viták álltak, amelyek a neológia és az ortodoxia belső, illetve egymás közötti ellentétei nyomán alakultak ki. Elsőként említhetjük a recepciós mozgalom végrehajtó bizottsága és a kongresszusi hitközségek irányító szerve, az Izraeliták Országos Irodája közötti nézeteltéréseket. Jóllehet az Országos Iroda tagjai közül többen helyet foglaltak a mozgalom végrehajtó bizottságában, a szervezet mégis sérelmezte, hogy az *Egyenlőség* munk-

121 Bizonyosságul és emlékeztetül. In: *Egyenlőség*, 1892. május 20. 5. old.

122 Uo. Az ortodox hitközségek alacsony aránya azzal is összefügg, hogy a konzervatív hitközségek száma (1295) felülmúlta a kongresszusi (538) és status quo ante közösségek (247) létszámát.

123 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 15. 8. old.

124 Uo. 9. old.

125 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. február 26. 5. old.

126 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. január 15. 5–6. old.

127 Karcag, Kunmadaras, Kunhegyes, Kenderes, Kunszentmárton, Szolnok, Tiszaderzs, Tiszasüly és Tiszaszentimre, illetve a Békés megyei Öcsöd. Orthodox közösségek ébredése. In: *Egyenlőség*, 1892. május 13. 3–4. old.

katársai indítottak kampányt egy olyan cél érdekében, amelyért az iroda vezet i állítólag évtizedek óta munkálkodtak.¹²⁸ Schweiger Márton és Mezey Ferenc az irodához közelálló *Magyar Zsidó Szemlé*ben jelentették meg cikkeiket, amelyek a kongresszusi hitközségek elnökeinek és az Országos Iroda vezet inek a felekezeti önrendelkezés érdekében tett korábbi er feszítéseit mutatták be.¹²⁹ Mezey kritikával illetve a Vázsonyiék által készített kérvénytervezet szövegét, mindenekel tt hangnemét és a kérdés történetében való tájékozatlanságot kifogásolta. Úgy vélte, az *Egyenl ség* mozgalmának eredménye mindössze „a feltámadt érdekl ésben és a választások zajában tett politikai nyilatkozatok kinyerésében áll”. Mindketten kétségbe vonták a végrehajtó bizottság kompetenciáját, azt hangsúlyozva, hogy egyedül a kongresszusi zsidóság községkerületeinek képviseli jogosultak arra, hogy fellépjenek a felekezet egyenjogúsításáért az országgy lés el tt. E vélemények ismeretében bizonyára nem tekinthet véletlennek, hogy az iroda a mozgalom megindulásával egyid ben kezdeményezte a kongresszusi hitközségek községkerületeinek újbóli megalakítását.

1892 tavaszán ugyancsak komoly viták alakultak ki az ortodoxia vezet ivel. Az *Egyenl ség* munkatársai kezdett l figyelmet fordítottak a konzervatív zsidóság megnyerésére, s érintkezésbe léptek a f városi ortodoxia vezet ivel, akiket arról igyekeztek meggy zni, hogy a mozgalom nem fenyegeti a hitközségek autonómiáját. Ezt alátámasztandó, hangsúlyozták, hogy a mozgalom vezet i nem tartoznak a kongresszusi hitközségeket irányító Országos Iroda környezetéhez, ahonnan az elmúlt években az ortodoxok által elutasított egységtörekvések kiindultak. Az *Egyenl ség* kés bb is igyekezett elhatárolódni az Országos Irodától, s ez különösen szükségessé vált akkor, amikor az iroda megfogalmazta a községkerületek újbóli megalakításának tervét, s ezzel azt a látszatot keltette, hogy átveszi a mozgalom irányítását.¹³⁰ A végrehajtó bizottság a konzervatív vezetés megnyugtatóására törekedett, ezért többször deklarálta, hogy egyedüli feladatának a zsidó felekezet egyenjogúságának el készítését tekinti, s nem szándékozik fellépni az ortodox autonómia ellen, hiszen „furcsa dolog lenne, a vallásszabadság lobogója alatt haladva, er szakkal terelni össze az ortodoxiát a zsidóság másik részével”¹³¹ – vélekedett Vázsonyi Vilmos.

128 Az *Egyenl ség* kezdett l kritikával illetve az irodát tétlensége és m kódésképtelensége miatt. Ld. Zsidó Irodák. In: *Egyenl ség*, 1884. október 26. 7. old., továbbá Az izr. központi iroda. In: *Egyenl ség*, 1884. december 28. 1–3. old.

129 Dr. Mezey Ferenc: Felekezeti mozgalmak. In: *Magyar Zsidó Szemle*, 1892. 92–112. old.; U : Remények. Uo. 1–4. old., valamint Schweiger Márton: Községkerületek megalakulása. Uo. 73–91. old.

130 Vázsonyi Vilmos: Akadályok. In: *Egyenl ség*, 1892. március 4. 2. old. Az Országos Iroda közrem kódésének veszélyeire mutatott rá Sturm Albert: A magyar zsidók tömörülése. In: *Egyenl ség*, 1892. február 12. 1–2. old.

131 Vázsonyi Vilmos: Akadályok. In: *Egyenl ség*, 1892. február 12. 3. old., valamint A zsidó vallás egyenjogúsítása tárgyában kiküldött bizottság. In: *Egyenl ség*, 1892. február 26. 4–5. old.

A végrehajtó bizottság és az *Egyenlőség* törekvései ellenére azonban az ortodox vezeték gyanakodva szemlélte a mozgalmat. A konzervatívok – amint említettük – a szakadás óta a „két vallás” tételével védekeztek a neológok egységtörekvéseivel szemben, s minden közös fellépést elhatárolódtak. Ezért hetilapjuk, a *Zsidó Híradó* kezdetben elismeréssel szövegezte Vázsonyi javaslatáról, miszerint fogadják el a két irányzat egymás mellett élését, s az egységes szervezet létrejötté helyett kizárólag a felekezeti egyenjóság kivívására törekedjenek. A lap azonban úgy vélte, Vázsonyi jó szándékú elgondolása a pesti gyűlés után háttérbe szorult, s a végrehajtó bizottság megalakulásával azok az érvek kerültek előtérbe, amelyek a recepció ürügyén a felekezet „unifikálására” törekedtek. Az a tény, hogy a végrehajtó bizottság az ortodox hitközségeket is be akarta vonni a mozgalomba, felfedte a mozgalom valódi célját, ami nem más, mint az irányzat autonómiájának felszámolása. A lap egyenesen a „zsidótlanság pánjudaizmusáról” beszélt, sérelmezve azt, hogy a mozgalom vezetői nem vallásos zsidók, ezért elvitatták a jogot arra, hogy a zsidó vallás védelmezőiként lépjenek fel.¹³² Az Ortodox Közvetítő Bizottság 1892 tavaszán körlevelet bocsátott ki, amely amellett,

hogy kifejtette félelmeit a neológok állítólagos beolvasztó céljaival szemben, a recepcióval szemben is érveket fogalmazott meg, s legfőképpen a keresztényekkel való házasságkötésben rejlő veszélyekre hívta fel a figyelmet.¹³³

A konzervatív vezeték nem tudták ugyan megakadályozni több ortodox hitközség bekapcsolódását, mégis hozzájárultak ahhoz, hogy a közösségek egy része halogatta a fellépést, illetve bizonytalannak mutatkozott abban, milyen formát válasszon a csatlakozáshoz. A bizonytalankodás különösen a kisebb közösségek jellemezte, amelyek egy része a nagyobb hitközségek döntésétől függően vé magatartását. Így cselekedett többek között Balassagyarmat közössége, amelynek képviselő testülete először úgy határozott, hogy nem csatlakozik az országos mozgalomhoz, hanem külön fogja kérni az országgyűlést, „a teljes vallásszabadság behozatalát”. A hitközségi tagok egy része azonban a döntésben az ügy „elejtését” látta, ezért népgyűlésen mondta ki a budapestiek támogatását.¹³⁴ Ugyancsak a bizonytalanság mutatkozott meg a Zemplén megyei Varannó gyülekezete magatartásában: a közösség elöljárói üdvözölték az országos mozgalmat, de elutasították azt, hogy határozatban mondják ki a részvételt.¹³⁵

132 Viador: Recepció? In: *Zsidó Híradó*, 1892. január 14. 1–3. old.; Gábel Jakab: Lóláb. In: *Zsidó Híradó*, 1892. január 21. 1–4. old.; Frankl Adolf: Pánjudaizmus. Uo. 4–6. old.

133 Szabolcsi Miksa: Az orthodox körlevél. In: *Egyenlőség*, 1892. március 25. 1–3. old., Szabolcsi

Miksa: Az orthodox körlevél II. In: *Egyenlőség*, 1892. április 1. 1–4. old.

134 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. február 12. 6. old.

135 A vidék és a recepció. In: *Egyenlőség*, 1892. február 19. 6.

A választási küzdelmek mérlege

A recepcióért indított mozgalomhoz csatlakozó hitközségek vallási összetétele mégis azt mutatja, hogy a viták ellenére az *Egyenlőség* köré tömörült fiatal íróknak az 1868-as egyetemes gyűlés óta elsősorban sikerült a neológia és az ortodoxia ellentéteit áthidaló, közös fellépésre készíteni a felekezet egymással küzdő irányzatait. Az összefogás csak egy olyan program jegyében valósulhatott meg, amelyet mindhárom irányzat magáénak vallhatott, és amelynek várható hozadéka nagyobbak ígérkezett, mint az előrelátható veszteség. A zsidó vallás bevetté nyilvánításának hatására a zsidóság vesztesége a vegyes házasságok és kikeresztelkedés engedélyezése révén állhatott elő, míg a recepció hozadéka a jogi befogadás lezárulásából és a törvény előtti egyenlőség teljessé válásából várható előnyökben mutatkozott meg. A zsidó hitközségek számottevő részének a recepció programja mögötti felsorakozása azt jelezte, hogy a jogi-társadalmi befogadáshoz fűzött remények erősebbnek bizonyultak azoknál a félelmeknél, amelyeket a zsidó vallási közösség esetleges zsugorodása kelthetett.

A mozgalom eredményeit a választási adatok tükrében szemlélve elmondhatjuk, hogy a taktikai megosztottság, illetve az irányításban való mellőzöttség ellenére a vidéki zsidóság fellépése számottevő sikert ért el.

Az 1892. február 20-án megnyílt országgyűlés 413 fős képviselőházába összesen 80 olyan képviselő jutott be, aki ígéretet tett a zsidó vallási egyenlőség támogatására – 49 képviselő a Szabadelv Párt, 14 a Nemzeti Párt, 14 a Függetlenségi és 48-as Párt, 3 fős a 48-as Párt tagja volt.¹³⁶ A törvényhozásban a recepció táborát erősítette további 10 izraelita képviselő, közülük 7 fős a recepció mozgalom végrehajtó bizottságának is tagja volt.¹³⁷ A törvényhozás egy részének megnyerését Vázsonyi kimondottan a vidéki zsidóság sikereként értékelte:

„A vidék tudatában volt annak, hogy a választásoknál felhasználása a mozgalom sikerének legfontosabb tényezője. És míg a végrehajtó bizottság nem akarta összességében megkérdőzni a pártokat, a vidék, amennyire hatalmában állt, reparálta az elkövetett hibát és megkérdőzte egyénenként a jelölteket.”¹³⁸

Úgy véljük, a vallási egyenlőség elnyeréséért indított mozgalom történeti értéke legfontosabban abban rejlik, hogy szervezői a felekezet vezetésének politikai kultúrájától idegen eszközökkel élve, a meglévő hitközségi intézményhálózatot is felhasználva a zsidóságot mint közösséget tették a választási küzdelmek szereplőjévé, és ezáltal a hazai közéletben elsőként vállaltak felnyíltan auto-

136 Bizonyosságul és emlékeztetéül. In: *Egyenlőség*, 1892. május 20. 5. old. Vö. Szabolcsi Lajos: i. m., 57. old.

137 Sturm Albert (szerk.): *Országgyűlési Almanach 1892–1897*. Budapest, 1892, valamint A képviselőház zsidó tagjai. In: *Egyenlőség*, 1892. június 10. Melléklet, 1–3. old.

138 Vázsonyi Vilmos: A szabadság útján. In: *Egyenlőség*,

1892. április 8. 3. Old.

139 Ezra Mendelsohn, a kelet-európai összehasonlító zsidó történet szakértője szerint a térség államai közül Magyarországon alakultak ki legkevésbé annak feltételei, hogy a zsidóság önálló politikai tényezőként lépjen fel. (Mendelsohn, Ezra: *The*

138

nóm zsidó felekezeti célokat.¹³⁹ A zsidóság bels konfliktusainak ismeretében nem tekinthet véletlennek, hogy a különböző vallási irányzatok rövid időre megvalósult összefogását csak egy olyan politikus értelmiség valósíthatta meg, amely nem kötődött szorosán a vallási irányzatokhoz. Az *Egyenlőség* köre arra törekedett, hogy kikerülje a vallási ellentétekből eredő csapdákat, ugyanakkor megfelelően energikusnak mutatkozott ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyja az idősebb generáció korábban rögzült félelmeit. A Vázsonyi Vilmos és Szabolcsi Miksa vezette fiatalok mindössze egy sajtóorgánium segítségével, a fennálló felekezeti intézményekkel szemben kezdtek a mozgalom szervezésébe, amiért Wahrmann Mórtól, a Pesti Hitközség nagy tekintélyű elnökétől kideremelték a „mezítlábasok kis csoportja”¹⁴⁰ nem éppen hízelgő minősítést, amelyre azonban Szabolcsi Miksa két évtized múlva így emlékezett:

„Ahhoz a munkához, amelyet az *Egyenlőség* végzett, arra a generációra volt szükség, mely már szabadon, az emancipáció után született, telve önérzettel, tettvágygal és telve mélységes fájdalommal, hogy felekezetének egyenjogúságát kivívni még mindig nem sikerült. Az öregek még

látták a teljes jogtalanság szomorú napjait és így nyugodtabban tarták az egyenlőség fogyatékososságait. Mi türelmetlenebbek voltunk. Nem féltünk ellenségünket és büszkén elhárítottuk »barátaink« bántó vállveregetését. Így talált minket 1891 vége, amikor [...] megcsináltuk az ifjú gárda összeesküvését.”¹⁴¹

Az emlékezet a recepcióért indított országos mozgalmat az *Egyenlőség* megkötésének is meghatározó fejezetévé avatta. Ezt támasztják alá a lap negyedszázados jubileuma alkalmából született visszaemlékezések, amelyek többsége az esemény jelentőségét abban látta, hogy kiemelte a felekezetet az 1880-as évek antiszemita hadjárata által keltett „letargiából”.¹⁴² Túlzásnak ítéljük azonban azokat az értékeléseket, amelyek Vázsonyiékát egyenesen a recepció „megcsinálóiaként” emlegetik, hiszen a fellépés önmagában nem járhatott volna sikerrel, ha a hazai közélet szereplőiben nem lett volna megfelelő fogadókészség. A szervezők taktikai érzéke éppen abban mutatkozott meg, hogy akkor mozgósították a hitközségeket, amikor az állam és az egyház szétválásztása, a vallási és lelkiismereti szabadság megteremtése érdekében indult egyházpolitikai küzdelmek az

139 Jews of East Central Europe between the World Wars. Bloomington, Indiana University Press, 1983. 107. old., valamint U : On the Modern Politics. New York, Oxford University Press, 1993.) Oroszországgal, Romániával, a balti államokkal, a lengyel vagy a cseh területekkel ellentétben – eltekintve a századfordulón jelentkező sionizmus szerény hazai kísérleteitől – Magyarországon nem jöttek létre autonóm zsidó érdekeket képviselő pártok és politikai szervezetek. A recepció mozgalma ebben a vonatkozásban is érdekes kísérlet, amennyiben a vallási autonómia

formájában zsidó programot képviselt. Annak vizsgálata azonban, miért nem gyökerezett meg a hazai közéletben a felekezeti politizálás e formája, jelen tanulmányunknak nem tárgya.

140 Szabolcsi Lajos: i. m. 58. old. Wahrmann Mór 1892-ben elhunyt, így nem érthette meg a recepciót.

141 Vázsonyi Vilmos: Emlékek és tanulságok. In: *Egyenlőség* (Jubileumi szám, 1886–1911), 1911. június 1. 2–3. old.

142 *Egyenlőség* (Jubileumi szám, 1886–1911), 1911. június 1.

izraeliták vallási emancipációját is a megoldandó kérdések közé emelték. Így kerülhetett sor arra, hogy a recepció támogatására a választási küzdelmekben ígéretet tett képviselő k az 1892 tavaszán kezdődő egyházpolitikai törvényhozás során beváltották ígéreteiket. A parlamenti vitákban felszólalók pártállástól függetlenül elodázhatatlan kérdésnek nyilvánították az izraeliták vallási egyenjogúsítását, s a képviselők háza háza között lényegi vita nélkül, szinte egyhangúlag támogatta a recepcióra vonatkozó törvényjavaslatot. Jóllehet a törvényjavaslat közel két évig vándorolt a parlament két háza között, a képviselők háza háza törvénykezés további szakaszaiban, a recepció elleni ellenzékével szemben is következetesen kitartott elfogadása mellett.¹⁴³

A zsidó vallás befogadásának jelentőségét különösképpen megnövelte az a tény, hogy a törvény elfogadása alig eltelte meg a millenniumi ünnepsorozat, amelyen a zsidóság immár nemcsak állampolgárként, de felekezeti szinten is a nemzet egyenrangú tagjaként vehetett részt. A recepció a honfoglalás jubileumát a „testvéresedés” ünnepévé avatta, korszakhatár jellegét a neológ öndefinícióban tapasztalható változások is jelezték:

„Mint magyar-zsidók értük meg az ezredik esztendő t és mint zsidó-magyarok lépünk a máso-

dik évezredbe. Vallásunk törvényei e szent földön egygel megszaporodtak és ez a törvény így szól: Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar. Ez volt eddig is hitünk, támaszunk, de ma a tízparancsolathoz egy tizenegyedik járult. A magyar zsidóságnak a törvényhozás által befogadott vallási dogmája: a hazaszeretet l n.”¹⁴⁴

Ezekkel a gondolatokkal nyitotta meg az *Egyenlőség* az 1896-os esztendő t. A lap a millennium megünneplésének előkészítésében és lebonyolításában is fontos szerepet vállalt, s a recepció mozgalom végrehajtó bizottságával karöltve meghatározta, milyen módon jelenjen meg a zsidóság az ország ünneplése felekezetei között.¹⁴⁵ A neológ vezetés 1896-ban a recepció és a millennium tiszteletére létrehozta az Országos Magyar Izraelita Közalapot, amelynek célját az alapítók következőképpen határozták meg: „rendeltetése legyen azon célok megvalósításának elősegítése, amelyek által a magyar zsidóság nemzeti szellemben való fejlődése előmozdítottatik”.¹⁴⁶ A Közalap az országos gyűlés eredményeként összegyűjtött pénzből 1896 májusában hozta létre első alapítványát, amely a nemzeti intézmények iránti tisztelet jeleként öt díjmentes alapítványi helyet létesített a Magyar Királyi Honvédségi Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamán, feltételként szabva,

143 A recepció körüli parlamenti vitákat ld. Prepuk Anikó: Miért éppen recepció? Az izraeliták vallási egyenjogúsítása az 1890-es években. In: Angi János – Barta János (szerk.): i. m. 263–281. old.

144 Dr. Fleischmann Sándor: A recepció és a

millennium. In: *Egyenlőség*, 1896. január 10. 2. old.

145 Az ünneplés részleteit illetően ld. Prepuk Anikó: A zsidóság a Millenniumon, i. h. (40. jegyzet)

146 Az értekezlet. In: *Egyenlőség*, 1896. január 10. 11. old.

hogy a jelentkez k kiválasztása „valláskü-
lönbségre való tekintet nélkül” történjen.¹⁴⁷

147 Az „Országos magyar izraelita közalap” els

alapítványa. In: Egyenl ség, 1896. június 5. 9. old.